

A Tiszabura-bónisháti avar temető övgarnitúrás sírjainak kronológiai és társadalmi kérdései

**36. ORSZÁGOS
TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI
KONFERENCIA 2023**

Jelige: Kagán

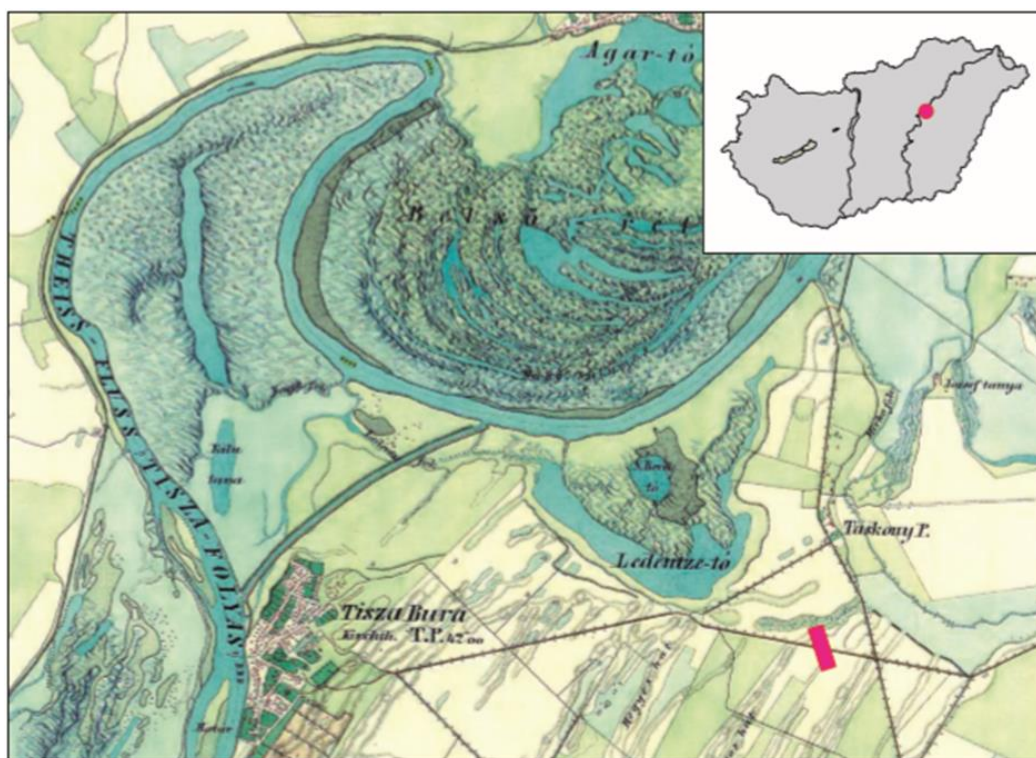
2023. január

Tartalomjegyzék

1. A Tiszabura-bónisháti avar temető elhelyezkedése, feltárásának körülményei.....	3
2. Célkitűzések.....	5
3. A kutatás jelenlegi állása	5
4. Az öv mint reprezentációs eszköz a tiszaburai avar temetőben	8
4.1. A tiszaburai népesség nemi és korcsoportonkénti eloszlása	9
4.2. Öves reprezentáció nemek és korcsoportok szerint	11
5. Relatív kronológia.....	12
5.1. Övtartozékok szeriációja.....	13
5.1.1. Szeriációhoz használt tárgytipusok.....	13
5.1.2. A szeriációs vizsgálat eredményei.....	15
5.2. Az övkészletek tipokronológiai elemzése.....	16
5.2.1. Közép avar periódus	16
5.2.2. Késő avar I. periódus	17
5.2.3. Késő avar II. periódus.....	19
5.2.4. Késő avar III.a periódus	22
5.3. Fülbevaló tipokronológia	24
6. Horizontális stratigráfia	28
6.1. A temető betelepülése	28
6.2. A bolygatottság kérdése	31
6.3. Lehatárolható sírcsoportok.....	33
7. Konklúzió.....	34
8. Bibliográfia	36

1. A Tiszabura-bónisháti avar temető elhelyezkedése, feltárásának körülményei

Tiszabura, Jász-Nagykun-Szolnok megyében található, a Közép-Tisza-vidéki tájegységen belül a Hevesi-ártér kistáj része. A Közép-Tisza-vidék a Tokaji kaputól egészen Tiszaöldvárig terjedő terület, ami a Hevesi-ártér mellett magába foglalja a Taktaközt, a Borsodi-árteret, a Szolnoki-árteret, a Jászságot, a Tiszafüred-Kunhegyesi-síkot, a Szolnok-Túri-síkot, a Tiszazugot és a Hortobágyot is.¹ A Hevesi-ártér egy tökéletes síkság. Teljes mértékben a Tisza hozta létre oldalazó erózióval és feltöltő tevékenységével.² A mai napig gyéren lakott kistáj lakóinak, ősidők óta alkalmazkodniuk kellett a Tiszához. Ennek megfelelően a Tiszabura-bónisháti lelőhely is a folyó bal oldali magaspartjának északi peremén helyezkedik el, egy északkelet-délnyugati irányú hosszan húzódó homokháton. Ez a homokhát Pusztataskony délnyugati és Tiszabura északkeleti határában, a pusztataskonyi műútnál kezdődik és a Bónishátiig tart.³

1. kép: Tiszabura -Bónishát (5. lh.) földrajzi elhelyezkedése⁴

¹ Lóki 1997; Dövényi 2010, 5.

² Dövényi 2010, 159–160.

³ Kondé 2016, 337; Tárnoki 2007, 298; Váczi 2010, 366.

⁴ Kondé 2016, 1. kép.

Tiszabura környékén a Vásárhelyi-terv keretein belül 2006 márciusában és novemberében terepbejárásokat végeztek,⁵ majd 2009 májusa és szeptembere között Váczi Gábor vezetésével – a nagykunsági víztározó építése előtt – megelőző feltárást folytatott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézete (ELTE RTI).

Az ELTE csapata a feltárás megkezdése előtt fémkeresőműszeres bejárást is végzett. Ennek eredményeképpen a korábbi bejárások adta információkat 85 db ős- és népvándorlás kori fémtárggyal tudták kiegészíteni.

A feltárás során hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a térség az őskortól kezdve lakott volt, és egy többkorszakos lelőhelyről van szó. Az első megtelepedési periódus az Alföldi Vonaldíszes Kerámia (AVK) horizontjára tehető. Ezt követték települési objektumok és két temetkezés a késő bronzkori pre-Gáva időszakból. A változatos kerámia- és fémanyag (használati tárgyak és egy arany-drót), a tároló gödrök és házmaradványok alapján valószínűleg sűrűn lakhatták a térséget ebben a periódusban. A római és népvándorlás kort először a szarmaták képviselték a lelőhelyen egy tucat félig földbe mélyített épülettel, 40 gödörrel és 5 kúttal. A gepida korszakban is lakták a területet. Jelenlétükről tanúskodik 4 földbe mélyített épület és egy tárolóverem.⁶ Telepük a szomszédos Nagy-Ganajos-háton folytatódott 8 újabb telepobjektummal.⁷

A gepida periódust követő avar kor tette ki a lelőhely anyagának nagy részét. Két földbe mélyített épület, egy kút és több tárológödör jelezte a homokhát déli részén induló avar települést, ami a kerámia szóródás alapján valószínűleg csupán a következő 50 méternyi területen folytatódott. A kerámia anyag alapján egy 8. század második felére tehető településről lehet szó.⁸

Az avar korhoz tartozó legjelentősebb régészeti érdekelttség viszont a 149 síros, javarészt nyugat-kelet, délnyugat-északkelet tájolású temető. A temetőbe 145 egyént és 4 lovat temettek, egy esetben kettős temetkezés két esetben üres sír került elő.

⁵ Tárnoki 2007, 298.

⁶ Váczi 2010, 366.

⁷ Szabó 2019, 755.

⁸ Kondé 2016, 337; 342.; Váczi 2010, 367.

2. Célkitűzések

A kutatást alapvetően meghatározó kérdéseket három részre bontottam. Az első csoport az övvel, mint reprezentációs eszközzel foglalkozik. Vizsgálom, hogy látható-e valamilyen mintázat az övvel eltemetett személyek korára és nemére vonatkozóan.

A második kérdéskör az övre mint jó keltezőértékű tárgytypusra vonatkozik. Fontos volt különféle módszerekkel kihasználni a tárgytypus ezen tulajdonságát, és segítségükkel kialakítani a temető relatív kronológiai rendszerét. Továbbá kérdéses a temető használatának a menete. Ennél a pontnál pedig át is kanyarodunk a harmadik kérdéskörhöz, ami a horizontális stratigráfiára vonatkozik.

Fontos kérdés, hogy elkülöníthetők-e régészeti módszerekkel sírcsoportok. Elválnak-e kronológiai besorolásuk és topográfiai elhelyezkedésük révén sírok a temető struktúrájában?

Ezzel a három kérdéskörrel dolgozatomban célkitűzéseit is felsoroltam. Kiemelendő – ahogy az előző fejezetben is olvasható –, hogy noha egyéb korszakai kutatottak a lelőhelynek, az avar temető még – régészetileg – teljesen kutatatlan.⁹ Ezekkel a vizsgálatokkal egy nagy lépést teszek a temető feldolgozásában, és remélhetőleg az eredményeket felhasználva a jövőben a teljes temető feldolgozásra törekedhetek.

3. A kutatás jelenlegi állása

A népvándorlás kor hazai horizontjai között tekintélyes – több mint 220 éves – periódust fed le az Avar Kaganátus időszaka.¹⁰ Ez alatt a több, mint két évszázados jelenlét alatt az avarok változatos anyagi kultúrát hagytak maguk mögött. Az azóta eltelt durván két évszázad alatt jócskán megsaporodott a feltárt sírok száma. Falko Daim egy 2010-es publikációja szerint, csak a 8. század utáni (késő avar) időszakból kb. 50.000 sírt ismerünk.¹¹ Ez a szám természetesen azóta is folyamatosan bővül. Ennek a hosszabb időperiódusnak – és óriási anyagmennyiségnek – a kutatására és belső kronológiai fázisainak kialakítására az igény hamar megszületett. A különféle tárgytypusok ornamentikai-, készítechológiai- és formai változása nyújthat lehetőséget egymásutániságok megfigyelésére, folyamatok, relatív kronológiai változások észrevételére. Korszakonként más és más tárgytypus bír ilyen nemű

⁹ A temető embertani anyagának elemzését végezte el Hajdu Tamás és Szeniczey Tamás.

¹⁰ Ez a legalább 220 éves időszak az 568-as avar megtelepedés és a 790-es évek frank hadjáratai közötti fennálló kaganátusra érvényes (Szenithe 2019, 215–216).

¹¹ Daim 2010, 67.

keltező értékkel. Az avar korban a sok részes övek kifejezetten használható tárgytípusnak számítanak ehhez a rendszerezéshez.¹²

A 20. század első felét követően nagy fordulatot jelentett a kutatásban az alattyáni lelőhely feldolgozása, amelynek során Kovrig Ilona a leletanyag változása alapján három periódust különített el.¹³ E felosztás szerint a 706 síros avar temető használata a 7. század első felében kezdődhetett és két generáció köthető a temetőt használó első csoporthoz. A temető második fázisát a 7. század második felétől számíthatjuk, míg a harmadik fázis a 8. század második felére tehető.¹⁴ Ezt a hármas felosztást a mai napig használja a kutatás, de már pontosított belső kronológiai fázisokkal.

Egy másik kiváló példa Tiszabura térségéből Tiszafüred lelőhelye. A tiszafüredi 1282 síros temető kiváló lehetőséget nyújtott – anyagának mennyisége és sokszínűsége miatt – arra, hogy jól használható relatív kronológiát alakítson ki rajta Garam Éva. A temető használat a 7. század közepén kezdődhetett és egy 6 fázisos belső relatív kronológia rajzolódott ki temető kutatása során. Utolsó fázisa a 9. századba is benyúlik.¹⁵

A tipokronológiai besorolás után egy következő módszer az öv- és egyéb többé-kevésbé keltezhető tárgytípusok (gyöngyök, fülbevalók stb.) statisztikai úton való vizsgálata. Erre szintén több példát láthatunk egy vagy több lelőhely bevonásával, akár regionális statisztikaként is. A leobersdorfi temető anyagán is végeztek szeriációs vizsgálatot, amihez a tipokronológiai sajátosságokat vették figyelembe.¹⁶

A leobersdorfi egy Tiszaburához nagyon hasonló méretű, 153 síros temető. Amelynek feldolgozása során Falko Daim a horizontális stratigráfia meghatározásához végzett szeriációt. Külön női és férfi mellékletekre is készített leletkombináción alapuló vizsgálatot és meghatározta a temető használat fázisait. A temető első fázisa a 7. század közepéig tart (ez a kora avar kor), majd következik a közép avar kor két belső kronológiai fázisa. A 8. század elején induló késő avar időszakot pedig 5 periódusra osztotta, amiből a késő avar III.b. időszak a 9. századra vonatkozik.¹⁷

A tipokronológia mellett az érmekkel való datálás szintén hagyományos keltezési módszernek számít és helyes használat mellett jól működő *terminus post quem* keltező értéket is adhat. Alapelve, hogy az érméket uralkodóhoz vagy (hátlapja alapján) még szűkebb verési szériákhoz

¹² Szenthe–Gáll 2022, 264.

¹³ Kovrig 1963; Vida 2003, 303.

¹⁴ Kovrig 1963, 103; 198; 201–203; 218.

¹⁵ Garam 1995, 9; 392–416.

¹⁶ Daim 1987; Garam 1995

¹⁷ Daim 1987, 21; 31–41; 159.

lehet kötni. Szem előtt kell tartanunk az érme állapotát és használati idejét, amit nem lehet pontosan meghatározni. Ebből kiindulva a sír teljes anyagát egyben tekintve, kontextusba helyezve tudunk használható információt nyerni.¹⁸ Alapvetően az avar korszak korai és középső periódusában használható módszer, a 7. század utolsó harmadától érmével nem is igazán számolhatunk.¹⁹ Az átmeneti közép avar korszak kronológiájának meghatározására viszont lehetőséget nyújtanak a legkésőbbi érmés sírok (pl. az Ozora-tótipusztai IV. Constantinus Konstantinápolyban vert solidusa 669–674-es verési idővel).²⁰

A tudomány fejlődésével a módszerek tárháza is bővül. Ennek megfelelően a természettudományos módszerek is egyre nagyobb teret nyernek és integrálhatók a népvándorlás kori kormeghatározásba is. A radiokarbon keltezést kezdetekben csak az őskori régészetben tudták alkalmazni, hiszen túl tág periódusok meghatározására adott lehetőséget. A módszer folyamatos fejlődésével így a ¹⁴C kalibrálással, AMS módszer használatával, végül pedig a Bayes-analízissel a radiokarbon alkalmassá vált a szűkebb periódusok meghatározására. ¹⁴C mérések sorozata és az analízisbe befoglalt egyéb adatok, mint pl. érmék (mint *terminus post quem* értékek), rétegtani jellemzők (pl. szuperpozíciók), akár néhány évtized pontosságra is képesek voltak szűkíteni a mérési hibát.²¹ Kiváló példa a Hajdúnánás-fürjhalmi lelőhely esete. A temető 12. sírjából előkerült egy a közép avar kor első felére tehető lemezes övgarnitúra (négyzet alakú, üvegberakásos lemezes veretek; lemezes kis és nagyszíjvégek) és II. Constans, valamint IV. Constantinus (662/663) római verésű arany solidusa.²² A sír kiásásának kalibrált ¹⁴C ideje 640–670 közé tehető (68,2 % pontossággal). Az érmék keltező értékét a modellbe beépítve 658–672 közötti időszakot kaptak a kutatók (68,2 %-os pontossággal), ami az érme 661-es *terminus post quem* értékének tudatában egy 11 évre leszűkíthető periódust jelent.²³ Fontos azonban a módszer buktatóira is odafigyelni. Kiszűrendő többek között a reservoir hatás²⁴ vagy a kozmikus jelenségek okozta anomáliák (pl. Kr. u. 774–75 körül történő gammakitörés).²⁵

Amennyiben a tiszaburai lelőhely szűkebb környezetére koncentrálnak, azt látjuk, hogy folyamatosak a lelőhely közlések és egyre újabb módszertant alkalmaznak a térség betelepülési

¹⁸ Torbágyi–Tóth 2011, 433–434.

¹⁹ Bálint 1995, 104–106.

²⁰ Somogyi 1997, 71; Szenthe 2019, 215.

²¹ Siklósi 2014, 229–230.

²² Rácz–Szenthe 2009, 316–318; 329.

²³ Siklósi 2014, 232–234.

²⁴ Faragó et al. 2022, 1; Siklósi–Lőrinczy 2017, 483.

²⁵ Siklósi–Lőrinczy 2017, 493–494.

tényezőinek vizsgálatára,²⁶ a közösségek társadalmi, és kronológiai kutatására egyaránt. Tiszabura is a fentebb említett tiszafüredi nagy avar kori lelőhely közelében fekszik, Kiskörével és Tiszaderzzsel együtt.²⁷ Rákóczipfalva lelőhelyei is jól kutatottak szintén Tiszabura földrajzi régiójában, továbbá tipokronológiai értelemben is fontos a rákóczipalvi közlés. Magdalena Schmidt ennek keretein belül feldolgozta a késő avar kor végére tehető liliomos ornamentikával díszített tárgyakat.²⁸ A keltezési módszerek kombinálására is van új példa. Elkészült ugyanis Hortobágy-Árkus teljes temető feldolgozása 2022-ben²⁹ és szintén ebben az évben adtak ki egy közlést a lelőhelyről, amiben Tiszafüred közösségével hasonlították össze, kimondottan figyelmet szentelve a közösségek életmódjára izotóp vizsgálatok bevonásával. Miután az izotópos vizsgálatokkal megteremtették a körülményeket – és kizárták a hibafaktorokat – a radiokarbon kormeghatározáshoz, összehasonlították a tipokronológia eredményeit a ¹⁴C eredményekkel. A vizsgálat során kapott eredményeket az ismert relatív kronológiai rendszerekkel³⁰ vetették össze és a legkésőbbi avar kor datálását finomították, továbbá egy poszt-avar és pre-honfoglaló fázis kialakítását is javasolták.³¹ Ezen rövid összefoglaló tükrözi, hogy milyen jól kutatott régió „nagy” lelőhelyeinek sorába illeszthető be Tiszabura-Bónishát. Amellett, hogy a régió és maga az avar kor jól kutatott, azt láthatjuk, hogy – fiatalos szóhasználattal élve – „up-to-date”, legújabb módszertant alkalmazó területről van szó. Erre kimondottan jó példa az éppen zajló ERC-HistoGenes projekt is.³² Az új módszerek alkalmazása mellett, a kutatás a hagyományos módszereket sem veti meg, sőt a frissebb metódusokkal együtt, egymást erősítve használja a minél jobb eredmények érdekében.

4. Az öv mint reprezentációs eszköz a tiszaburai avar temetőben

Az öv nagy jelentőséggel bíró tárgytypusa az avar korszaknak, korábbi és későbbi periódusokban és a kaganátuson kívül eső területeken is kiemelt szereppel bír. Változatossága támpontokat biztosít több fontos kérdés vizsgálatában is. Vizsgálhatjuk általa az adott sírok/objektumok korát, az eltemetett egyének társadalomban betöltött szerepét és kapcsolathálózatukat is. E mellett pedig ez egyike azon tárgytypusoknak, amiken keresztül az

²⁶ Horváth 2022.

²⁷ Garam et al. 1975; Garam 1979, 90–91.; Garam 1995.

²⁸ Schmidt 2015, 104–107.

²⁹ Szenthe–Gáll 2022.

³⁰ Daim 1987, Zóbojník 1991.

³¹ Faragó et al. 2022, 1; 13.

³² <https://www.histogenes.org/>

avarok megtartották nomád karakterüket, identitásukat.³³ További hierarchikus csoportokra a késő avar kor övet viselő férfait nem lehet osztani, jelenléte a sírban mutathatja a társadalomban betöltött kiemelt szerepet.³⁴

A készítéstechnológia, az ornamentika és a forma mellett az öv funkciója olyan kérdés, ami messzebbre is kalauzolhat, a klasszikus régészeti elemzéseken túlra. Betekintést nyújthat – esetünkben – az avar kor szociokulturális vonatkozásaiba és hétköznapijaiba is (pl.: ha a készítéstechnológiának változásaira, mint egy mesterség technikáinak átalakulására gondolunk).³⁵ Az öv, *használati tárgy funkcióján* kívül (viselet és használati tárgyak derékra erősítése) kifejezetten sokszínű módon *díszíthető* tárgytypus. Így komplex szimbolikája, *szimbolikus jelentése* is lehet az övkészletnek, legyen szó *rangjelző szerepről, vallási szerep jelzéséről*, vagy akár a *gyermekkor végének jelzéséről*, mint a *felnőtt lét szimbóluma*.³⁶

A kor szélesebb körű kapcsolatrendszeréről a fennmaradt forráshelyek mellett, a régészeti anyagon keresztül nyerhetünk információkat. A forrásokban bizánci-avar vonatkozásban megjelenő övekkel és a késő avar övek jelentésével Falko Daim foglalkozott bővebben.³⁷

4.1. A tiszaburai népesség nemi és korcsoportonkénti eloszlása

A tiszaburai avar temető embercsont-anyaga esetében született antropológiai vizsgálat, ami összefoglalta a temető egyéneinek alapadatait (korbecslés és nemmeghatározás).³⁸ Ezeknek az eredményeknek a birtokában lehetőség nyílt a temetőt használó közösség – és esetünkben az övek és viselőik – jobb megismerésére.

A temető nemi- és korcsoportonkénti eloszlásának összegzéséhez Martin és Saller munkáját – és korcsoport beosztását – vettem alapul.³⁹

³³ Szenthe 2020, 88.

³⁴ Szenthe 2020, 86–88.

³⁵ Daim 2010, 61.

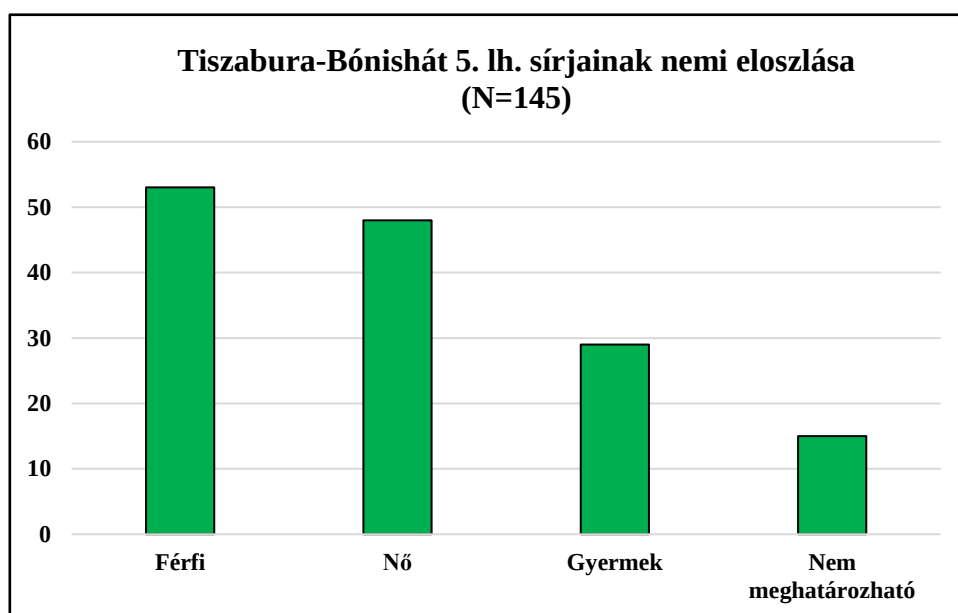
³⁶ Daim 2010, 61; Samu 2020, 17–20.

³⁷ Daim 2000.

³⁸ A temető embertani anyagának vizsgálatát Hajdu Tamás és Szeniczey Tamás végezte.

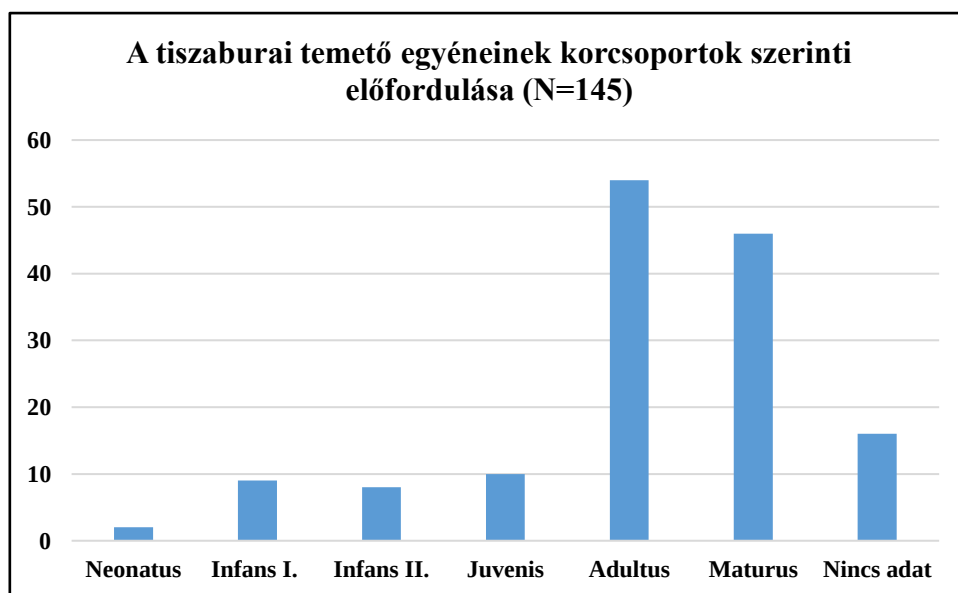
³⁹ Martin–Saller 1957.

A temető 145 egyénéből 53 férfi, 48 nő, 29 gyermek, 15 egyén neme pedig nem volt meghatározható (2. kép), a csontok megtartási állapota, vagy éppen adott csontok hiánya miatt. Ezzel elmondhatjuk, hogy a temető férfi-női aránya kiegyenlített.

2. kép: A tiszaburai temető egyéneinek nemi eloszlása

A korcsoportonkénti eloszlás szerint 0-1 éves (neonatus) kategóriába 2 egyén; 2-6 éves (infans I.) kategóriába 9 egyén; 7-14 éves (infans II.) kategóriába 8 egyén; 15-19 éves (juvenis) kategóriába 10 egyén; 20-39 éves (adultus) kategóriába 54 egyén; 40-59 éves (maturus) kategóriába 46 egyén tartozott; 60 év feletti (senium) korcsoportba az antropológiai során egy egyént sem soroltak, 16 esetben pedig nem lehetett pontos kormeghatározást végezni (3. kép).

3. kép: A tiszaburai temető egyéneinek korcsoportok szerinti előfordulása

4.2. Öves reprezentáció nemek és korcsoportok szerint

A nemek és korcsoportok arányának ismeretében lehetőség adódott, hogy a vizsgálatot kiterjesszem az öves sírokra és mintázatot figyeljek meg.

Az antropológiai vizsgálatok után az a kép rajzolódott ki, hogy a 16 teljeskörűen vizsgálható (legalább két övtartozékot tartalmazó) sír közül 2 tartozott nőhöz, 1 gyermekhez és 13 férfihoz. Azonban, miután a tiszaburai temetőről előzetes genetikai eredmények is rendelkezésünkre állnak, kiderült, hogy a két – az antropológiai vizsgálat szerint – női (252/369. és 278/403. sírban) eltemetett egyén tényleges neme férfi.⁴⁰ Így jól látható, hogy a veretes öv markánsan a férfiakhoz köthető tárgytípus.

Összességében a temető 53 férfi sírjához mérten az övvel rendelkező egyének aránya 28,3 %, vagyis több, mint minden negyedik férfi sír rendelkezett ezzel a tárgytípussal. Ezzel a Tiszaburán tapasztalható övvel történő reprezentáció mértéke magasán nagyobb arányú, mint a késő avar korban általánosan megfigyelhető 1:10 arány.⁴¹

Az öves sírokban eltemetett egyének korára vonatkozóan a következő kép látható: 8 adultus és 7 maturus korcsoportokhoz tartozó férfit temettek el övkészlettel vagy legalább két övtartozékkal. Egy kivétel volt megfigyelhető: a 238/329. sírban eltemetett egyén a 7–14 éves korosztályhoz (infans II.) tartozott. Nem egyedülálló esete a vagyonos/elit avar kori gyermeksíroknak a tiszaburai. Zuzana Borzová és Martina Molnárová a Kaganátus északi periféria területeiről gyűjtötte össze ezeket a módos sírokat. A 238/329. sír a második kategóriájukba illeszthető bele, a ló nélkül eltemetett vagyonos gyermek temetkezések közé.⁴² A mellékletek lehetnek övkészletek, fegyverek vagy női mellékletek, mint gyöngyök és fülbevalók, stb. Ezek a tárgyak alapvetően szociális státusszal is azonosíthatók, így ténylegesen az egyén életében még be nem töltött, de neki szánt státuszt is jelölhetnek. Az elit gyermek sírok esetében gyakoriak a sírépítmények, fa konstrukciók. Ennek a kritériumnak is megfelel a 238/329. sír, hiszen a sírgödörben az ásatók leírása alapján halotti ág és deszkakoporsóra utaló nyomok jelentkeztek.⁴³

A sír közvetlen közelében három másik övvel rendelkező temetkezés is előkerült. Ezek közül egy korábbi időszakra (175/245. sír – késő avar I.), egy vele megegyező periódusra (176/246. sír – késő avar II.), egy pedig későbbre datálható (265/386. sír – késő avar III.a.), mint a

⁴⁰ ERC Syg HistoGenes projekt, Luca Traverso (Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology) írásbeli tájékoztatása alapján.

⁴¹ Daim 2010, 67; Szenthe 2020, 87.

⁴² Párhuzamaként említhető eset a Čataji 119. sír és annak szép öntött késő avar kori övgarnitúrája.

⁴³ Borzová-Molnárová 2017, 116–118.

gyermek temetkezése. Ez a három felnőtt és egy gyermek egymással szomszédos temetkezés, így felveti a lehetőségét egy többgenerációs családi sírcsoportnak is. Erre a kérdésre és az egyének közötti rokoni kapcsolatokra a közeljövőben a temető folyamatban lévő genetikai kutatása (ERC Syg HistoGenes projekt) fog fényt deríteni.

5. Relatív kronológia

A Tiszabura-bónisháti 5. lelőhely belső kronológiájának megállapításához vegyes módszertant alkalmazok. Mivel a különböző tárgytypusok használata, divatja más-más mértékben változik, különböző mértékben alkalmasak relatív kronológia kialakítására. Az övek kiemelten használható tárgytypusnak számítanak és akár pár évtizedes pontosságú relatív kronológiai fázisok kialakítására is képesek lehetünk általuk.⁴⁴ A vizsgálat tárgyát első sorban ez a tárgytypus képezi. A hagyományos tipokronológiai elemzés mellett egy szeriációs statisztikai vizsgálatot is lefutattam. Ez utóbbihoz szükséges volt a tipokronológia eredményeire, hiszen ennek segítségével tudtam olyan típusokat (18 típus) lehatárolni, amelyek a szeriáció során használtam. Az elemzésekhez a tárgyak négy változó tulajdonságát – forma, funkció, ornamentika, készítestechnológia⁴⁵ – vettem alapul. Az övek elemzéséhez elsősorban Garam Éva tiszafüredi⁴⁶ és Falko Daim leobersdorfi rendszereit használtam és a temető használati fázisok definiálása is F. Daim műve alapján történt.⁴⁷ Ezek mellett Szenthe Gergely növényi-⁴⁸ és Fancsalszky Gábor állati ornamentikával foglalkozó monográfiái⁴⁹ bírtak alapvető fontossággal munkám során.

Az övmellékletek tipokronológiai elemzéséhez 17 sírt emeltem ki (a 16 szeriációban is használt temetkezést és egy további – egy – tartozékkal bíró sírt). Ezek leírása nem fér bele pályamunkám kereteibe, viszont mellékletként az adott sírok teljes katalógusát és az övkészletekről készített táblákat csatolom. A tipokronológiai fejezetben azt a sorrendet tartom a sírok elemzése során, amit a szeriáció hozott eredményül. Az egyetlen esetet, amit nem tudtam a szeriáció során használni tipokronológiai alapon illeszttem be a temetkezések közé. A sírokat az ásatáson kiosztott objektum- és stratigráfiai számokon nevezem meg, nem neveztem át őket.

⁴⁴ Szenthe–Gáll 2022, 264.

⁴⁵ Zábojník 1991, 226.

⁴⁶ Garam 1995.

⁴⁷ Daim 1987.

⁴⁸ Szenthe 2020.

⁴⁹ Fancsalszky 2007.

5.1. Övtartozékok szeriációja

A szeriáció módszerét korábban több temető/régió belső kronológiájának kialakítására is használta már a kutatás. Alkalmazható a módszer egy temető anyagán is, a legfontosabb ilyen példa számomra a leobersdorfi lelőhely elemzése. Mint ahogy fentebb már kifejtettem F. Daim itt külön elemezte a női és férfi sírok anyagait. A nőkhöz kapcsolódó leletek szeriációjához 10 tárgytypust használt, míg a férfiakéhoz 15 – javarészt övhöz tartozó – melléklettípust. Ezeket egy kerámia típus egészítette ki, mint nem nemspecifikus tárgy. A temető mérete mellett az itt előforduló övkészletek mennyisége is nagyon hasonló arányú – 153 sírból 19 öves –, mint a Tiszaburán.⁵⁰

A másik lehetőség a szeriációs statisztikához több lelőhely bevonása. Jozef Zábojník a Kaganátus északnyugati részéről (a mai Szlovákia és Ausztria területéről) származó 38 lelőhellyel dolgozott és alakított ki tipokronológiai rendszert. Publikációjában megfogalmaz alapelveket, amelyeket igyekeztem követni munkám során. Többek között definiálja az övek használhatóságának legfontosabb kritériumát, mégpedig azt, hogy síronként legalább két – szeriációban használható – tárgytypusból kell állniuk. Fontos észben tartani azt is, hogy ne csak egy vizsgálatot végezzünk el, hanem többször, lépésenként futtassuk le a statisztikát, hogy lássuk annak hibáit, olyan szélsőértékeit, amelyek torzíthatják eredményünket. A típusok leválogatásának ugyanazon elv alapján kell történnie. Továbbá kiemeli azt is, hogy a lefuttatott szeriációk arra a temetőre, azokra a temetőkre/régióra vonatkoznak, amelyeken lefutattuk őket.⁵¹

Munkám során oda kellett figyelni a szeriáció során felmerülő hibafaktorra, ami a módszer jellegéből fakad. Folyamatként kezeli ugyanis az adatokat és nem képes kifejezni az adott temetkezések egyidejűségét.⁵²

5.1.1. Szeriációhoz használt tárgytypusok

A tiszaburai temető öveinek 18 szeriációhoz használt tárgytypusa a következő (4. kép):

1. típus: Egyszerű növényi ornamentikával díszített, pajzs alakú, csüngős övveret
2. típus: Komplex növényi ornamentikával díszített, pajzs alakú, csüngős övveret
3. típus: Téglalap alakú, öntött, griffes övveret
4. típus: Téglalap alakú lemezes veret
5. típus: Öntött, négyzet alakú veret

⁵⁰ Daim 1987, 35–38; 42.

⁵¹ Zábojník 1991, 221–223.

⁵² Siklósi–Lőrinczy 2017, 497.

6. típus: Öntött csat, növényi ornamentikával díszítve, csúcsos végződésű csattesttel
7. típus: Öntött csat, növényi ornamentikával díszítve, U alakú csattesttel
8. típus: Lemezes testű, öntött karikájú csat
9. típus: Öntött, komplex növényi ornamentikával díszített, hosszúkás propeller alakú övforgó
10. típus: Öntött, egyszerű növényi ornamentikával díszített, szélesebb propeller alakú övforgó
11. típus: Öntött, díszítetlen, propeller alakú övforgó
12. típus: Egy részből öntött, tokos kialakítású, növényi ornamentikával díszített kis- és nagyszíjvégek
13. típus: Egy részből öntött, állatornamentikával díszített szíjvég
14. típus: Két részből öntött, függesztő füllel ellátott kis- és nagyszíjvég
15. típus: Téglalap alakú, díszverettel ellátott lemezből készült övbújtató
16. típus: Szív alakú öntött mellékszíjveret
17. típus: Öntött, áttört mellékszíjveret
18. típus: Öntött, áttört lyukvédő

	Type 1	Type 2	Type 3	Type 4	Type 5	Type 6	Type 7	Type 8	Type 9	Type 10	Type 11	Type 12	Type 13	Type 14	Type 15	Type 16	Type 17	Type 18
TB216																		
TB175																		
TB201																		
TB47																		
TB176																		
TB161																		
TB252																		
TB280																		
TB238																		
TB277																		
TB265																		
TB200																		
TB278																		
TB49																		
TB250																		
TB89																		

4. kép: A tiszaburai temető öves sírjainak szeriációhoz használt tárgytypusai

A szeriáció tárgytypusainak kiválasztása során a négy fő tulajdonságra figyeltem. A változók számát is igyekeztem korlátozni, ebből az okból kifolyólag a szíjvégeket is csak három típusba osztottam készítés technológiájuk alapján, holott – ornamentikájuk alapján – ennél jóval több típusba sorolható tárgy lenne.

Igyekeztem úgy kialakítani a csoportokat, hogy minél több kapcsolódási pont legyen a sírok között, és egyes sírok minél több tárgy típusa feltüntethető legyen a szeriáció során. J. Zábojník átlagosan 4.447 jellemző típust említ síronként.⁵³ Jelen esetben 4.0625 tulajdonság jellemző átlagosan egy tiszaburai sírra a kialakított típusokból. Két olyan eset volt, amikor a kialakított típus csak egy adott sírra jellemző (4. és 5. típus). Ezek az esetek olyan tárgy típusokat takarnak, amelyekre egyéb példa nincs Tiszaburán, viszont olyan jelentőséggel bírnak, hogy hiányuk negatívan torzította volna az eredményeket.

A szoftver, amivel a modell kialakítását végeztem, a Past4.0. verziója. A statisztikához J. Zábojníkhöz hasonlóan⁵⁴ a lelőhely nevén alapuló betűkombinációt használtam, amihez a síroknak az objektum számát rendeltem (pl. TB216 – Tiszabura 216. sír).

5.1.2. A szeriációs vizsgálat eredményei

A szeriáció alapvető célja az volt, hogy pontosítsa a tipokronológiai alapú keltezés eredményeit, mivel voltak olyan síregyüttesek, amelyek kronológiai sorrendje esetében bizonytalan voltam. Ezeket a statisztika el tudta helyezni, így biztosabbá, szilárdabbá vált a temető keltezése.

Az így kapott eredmények a következők (5. kép):

	Type 4	Type 8	Type 9	Type 5	Type 15	Type 3	Type 12	Type 2	Type 6	Type 13	Type 10	Type 18	Type 17	Type 11	Type 1	Type 14	Type 7	Type 16
TB216	■	■																
TB201		■	■		■	■	■											
TB175		■				■	■											
TB277				■	■		■											
TB200		■	■		■		■			■								
TB176						■	■		■			■						
TB280							■	■				■						
TB238					■			■	■	■	■	■						
TB278					■	■				■			■	■				
TB161						■			■		■		■			■		
TB250							■			■		■	■		■			
TB49							■					■	■		■			
TB265												■	■	■	■	■		
TB252												■		■	■	■	■	
TB47														■	■	■	■	■
TB89																■	■	■

5. kép: A tiszaburai temető öves sírjainak szeriációja

A 216/288. sír köthető a temető legkorábbi használati fázisához. Ez megfelel a F. Daim-féle közép avar fázis végének (és a Garam Éva-féle 2-3. periódusnak). Jellemzői segítségével

⁵³ Zábojník 1991, 225.

⁵⁴ Zábojník 1991, 223.

elmondható a temetkezésről – és alapvetően a temető 1. fázisáról –, hogy a 7. század végére, legfeljebb a 7–8. század fordulójára datálható.⁵⁵ A következő fázishoz négy temetkezés köthető, a 201/271., 175/245., a 277/402. és a 200/270. sírok. Ezek megfelelnek a Daim-féle késő avar I. periódusnak (és a Garam-féle 3. fázis vége – 4. fázis elejének). Abszolút dátumokban kifejezve, jellemzői a 8. század első évtizedeire (kb. 8. század első harmadára) teszik a temető 2. fázisát.⁵⁶ A következő fázis a legjobban reprezentált Tiszaburán. Ehhez hét temetkezés tartozik, a 176/246., 280/405., a 238/329., a 278/403., a 161/231., a 250/367. és a 49/66. sírok. Ez az időszak megfelel a Daim-féle késő avar II. időszaknak (és a Garam É.-féle 4. periódus második felének). Ez abszolút kronológiai dátumokban kifejezve a 8. század középső évtizedeit jelenti.⁵⁷ A tiszaburai utolsó használati fázishoz pedig négy temetkezés tartozott, a 265/386., a 252/369., a 47/64. és a 89/116. sírok. Ez az időszak megfelel a Daim-féle késő avar III.a fázisnak (és a Garam-féle 5. periódusnak). Összességében elmondható az utolsó periódusról, hogy a 8. század utolsó évtizedeire, 8–9. század fordulójára tehetőek garnitúrái.⁵⁸

5.2. Az övkészletek tipokronológiai elemzése

5.2.1. Közép avar periódus

A 216/288. sír (1. tábla)

Ez a temetkezés tartalmazta a temető egyetlen – legalább két övtartozékkal rendelkező – lemezes garnitúráját. Egy temetkezés volt ezen kívül (a 305/434. sír), ami egy lemezes kisszíjvéggel rendelkezett.

A garnitúra téglalap alakú veretei formailag megegyeznek a későbbi öntött griffes veretekkel, így későbbinek mondhatók, mint a közép avar korszakban klasszikusan elterjedt négyzet alakú veretek, az üvegberakás viszont még egy korábbi sajátos díszítő elem. Jó keltezőértéket adnak a sírnak a pajzs alakú lemezes veretek, amik az egyik téglalap alakú verettel alkotottak összetett hátveretet. A sírrajzon is szépen látszik ezeknek elhelyezkedése a sírban. A Szenthe Gergely által kialakított hátveret csoportok közül a IV. vagy V. csoportba tartozhatnak, így a közép avar korra, a közép-késő avar kor átmenetére tehető a tárgytypus.⁵⁹ A csat párhuzamai a tiszafüredi temetőbe vezetnek, ahol a 25., 326., 482. és 946. sírból⁶⁰ is kerültek elő ilyen

⁵⁵ Daim 1987, 156–159; Garam 1995, 397–400.

⁵⁶ Daim 1987, 156–159; Garam 1995, 400–404.

⁵⁷ Daim 1987, 156–159; Garam 1995, 404.

⁵⁸ Daim 1987, 156–159; Garam 1995, 412.

⁵⁹ Szenthe 2006, 182–183; 6., 8. kép.

⁶⁰ Garam 1995, 11, 47, 64, 112; Taf. 59, 83, 95, 134.

tárgyak, amelyekben szintén a közép avar korra jellemző tárgytípusok voltak, akár csak a sima lemezből kivágott propeller alakú övforgó.

A 305/434. sír (1. tábla)

Egy teljesen bolygatott temetkezésről van szó, viszont tartalmazott egy ezüstözött rézötvözet kisszíjvéget. Ezek a két lemezből készült, egy szegeccsel összefogott kisszíjvégek Tiszafüred 1. fázisában fordulnak elő,⁶¹ ami a közép avar korra teszi őket, a leobersdorfi temetőben pedig szintén a betelepülő generációkhoz köthető tárgytípus.⁶² Mivel csak egy eleme maradt meg a feltételezett övgarnitúrának, további elemzésekre nem tudtam bevonni ezt az együttest, viszont mivel bolygatott sírról van szó, nem zárhatjuk ki a lehetőségét, hogy eredeti *in situ* állapotában teljes övkészlettel is rendelkezett az itt lándzsával eltemetett, idős – maturus korcsoportba tartozó – férfi

5.2.2. Késő avar I. periódus

A 201/271. sír (2. tábla)

A sír csatja párhuzama a 216. sír csatjának. Vereteinek griffmotívumai a Tiszaburán leggyakrabban előforduló formához tartoznak (mind a négy lábuk látszik, kidolgozott S alakú szárnyal ellátottak és csőrük horgas). A 175. és 176. sírből is ilyenek kerültek elő. Tiszafüredi párhuzamaik pl. a 968., 1171., 1197. sírok griffes veretei.⁶³ A sír áttört övforgóját hármassal díszítették.⁶⁴ Mellékszíjvereteinek párhuzamai ismertek az Orosháza-Bónum-téglagyári temető 59. sírjából.⁶⁵ Kisszíjvégei közül a kivehető ornamentikájuk tőli részét sakktáblaszerű motívumok, az előlapjukat pedig hullámszerű indaszálra szerkesztett kétlevelű – borostyánban végződő – félpalmották díszítették.⁶⁶ Az együttes legizgalmasabb darabja a nagyszíjvég. Ez szintén tokos kialakítású és egy részből öntött. Három téglalap alakú áttöréssel és ezek körül 4-4 állatfejben végződő indával díszített.⁶⁷ Ez az ornamentika egy átmeneti jelenség lehet, a növényi és állati díszítőornamensek közös használatának prototípusa.

A 175/245. sír (1. tábla)

A csatja ennek a garnitúrának is lemezes testű, öntött karikájú. A korábbi esetektől annyiban tér el, hogy 5 díszszegecsfejhez hasonló plasztikus kör alak díszíti a lemeztestet.

⁶¹ Garam 1995, 392.

⁶² Daim 1987, 44.

⁶³ Tiszafüredi párhuzamaik pl. 968., 1171., 1197. – Garam 1995, 114, 138, 142; Taf. 136, 156. 159.

⁶⁴ Lásd bővebben V.1.1.3. szakasz, 1.1. típus – Szenthe 2020 208–209; 49. kép.

⁶⁵ Juhász 1995, Taf. IV

⁶⁶ Lásd bővebben – V.1.1.2. szakasz, 1.1. típus, 2. változat – Szenthe 2020, 193–198; 46. kép

⁶⁷ Lásd bővebben 9. típus – Fancsalszky 2007, 85–86; 46–47. tábla

A veretek ornamentikája megegyezik a 176. és 201. sír griffmotívumaival. A különbség köztük, hogy az itteniek közül több aranyozott csüngővel ellátott.⁶⁸ A lyukvédők granulált hastást keltenek. Tiszafüredi párhuzamaik pl. (a temető 4. fázisára tehető) 945. sír lyukvédői.⁶⁹ A kisszíjvégek tokos, egy részből öntött kivitelűek, hullámzó indaszára szerkesztett növényi ornamentikával díszítettek.⁷⁰ A nagyszíjvég ornamentikájára pontos párhuzamot nem találtam. Négy különböző méretű ciklusból áll. Ezek változó méretű medalionokba hurkolt szalagok, amiknek belsejében, ciklusonként három levelű félpalmetták nyúlnak a medalion közepe felé, amikből további 3-5 szőlőszem nyúlik le bőségszaruhoz hasonló motívumot formázva. Az egész nagyszíjvég kerete rovátkolt.⁷¹

A 277/402. sír (3. tábla)

A veretek díszítése egy ciklusból álló önmagába hurkolt borostányba végződő szalag.⁷² Egy tipikusan közép avar tárgytypus⁷³ megjelenése késő avar készítőtechnológiával. Jó példája a két korszak közötti átmeneti tárgytypusoknak.

A sír bűjtatóra való díszlemeze és szíjvégei a veretekkel megegyező ornamentikával díszítettek. A díszlemezen nyolcast formálnak a borostyánok, a nagyszíjvégen pedig két és fél szakasznyi díszítés tölti ki a felületet. A nagy és kisszíjvégek is tokos, egy részből öntött, áttört darabok. A kisszíjvégek még sokkal rövidebbek, keskenyebbek, mint a Tiszaburán késő avar korra jellemző darabok.

A 200/270. sír (2. tábla)

A garnitúrához – a korábbi két esethez hasonlóan – lemezes testű, de öntött karikájú csat tartozott. A rozetta alakú vereteket díszszegecsüktől körbe rendeződő öt darab, visszakunkorodó kétlevelű félpalmetta díszítette. Tiszafüredi párhuzamai ismertek pl. a 25. és 1183. sírokból.⁷⁴ Övforgójának díszítése megegyezik a 201. síréval (csupán nem áttört). A lyukvédők és a díszlemezes bűjtató szintén párhuzama a 201. sír tárgyainak. Az egyik lyukvédő

⁶⁸ May Zoltán (TTK, Anyag-és Környezetkémiai Intézet) hordozható XRF készülékkel végzett mérései 2013-ban megerősítették ezt ($52,75 \pm 0,409\%$ Au tartalom)

⁶⁹ Tiszafüredi párhuzam a 945. sír (ottani 4. fázisra tehető) – Garam 1995, 112; Taf. 134.

⁷⁰ Lásd bővebben V.1.1.5. szakasz 2.2. típusa – Szenthe 2020, 218–219; 54. kép.

⁷¹ Ornamentikája Szenthe Gergely három típusának jegyeit hordozza magán: III.1. szakasz 6.1. típus (ennek az ornamentikának változó méretű medalionokba hurkolt szalagjai a ciklusok alapjai), V.1.2.4. szakasz 1. típus (ennek az ornamentikának a keskeny, ívelt medalionba hajló félpalmetták és azok stilizált szőlőfürtjei), V.1.5.3. szakasz 2. típus (ennek az ornamentikának pedig a bőségszaruként széthajló forma és szintén a stilizált szőlőfürtjei jelennek meg a nagyszíjvégen). – Szenthe 2020, 141–142; 229; 234–235; 22., 60., 64. kép.

⁷² Lásd bővebben III.1. szakasz, 8. típus, 1. változat – Szenthe 2020, 142–143; 23. kép

⁷³ Garam 1995, 188.

⁷⁴ Garam 1995, 11, 140, Taf. 59, 157.

áttört, szélesebb darab, a többi viszont kétlevelű félpalmettákkal díszített,⁷⁵ keskenyebb kivitelű. A mellékszíjveretek még lemezes darabok.

A nagyszíjvég – Tiszaburán unikálisnak mondható – zsanéros függesztővel ellátott, az egyik oldalát két griff,⁷⁶ míg másik oldat „vrapi típusú” indamintával díszítették.⁷⁷ Az ilyen zsanéros függesztős szíjvégek a késő avar kor első felére datálhatók.⁷⁸ Ezt a datálást a vrapi típusú díszítő stílus is megerősíti.⁷⁹

A fentiek alapján a temetőben megfogható egy átmeneti fázis: az az időszak, ami a közép avar kori tradíciókról, az új, késő avar koriakra való átállást jelenti. Ezt a változást ebben a korcsoportban több tárgy is jelezte. A 277. sír komplett (ívelt oldalú, öntött négyzetes veretekkel ellátott) garnitúrája ide sorolható, de ugyanígy a 201. sír esetében is megfigyelhető egy átmeneti tárgytípus. Itt a nagyszíjvégen nemcsak az ornamentika kísérleti jellegű. A háttérben meghúzódó, még a közép avar tárgyakra jellemző díszítésmód tükröződik vissza a téglalap alakú áttöréseken (ami még visszautal a korábbi üvegberakásokra).⁸⁰ A növényi ornamentikával ellátott propeller alakú övforgók és a griffes veretek pedig jellemző tárgytípusai a 8. század első felének (Garam 4. fázisa).⁸¹ A szeriáció eredményeként is látható az a tipokronológiailag is észrevehető jellemvonás, hogy egyes tárgytípusokat tovább használtak a késő avar II. fázisban is (pl. 12. típus – egy részről öntött, tokos, növényi ornamentikájú szíjvégek). A griffes vereteket a szeriáció során (3. típus) ugyan egy típusként vettem figyelembe, a díszítésük közötti különbségek a statisztikai vizsgálatokban is látványosan jelentkeztek (A 278. és 161. sírok átlagtól eltérő griffjeit a statisztika későbbre rakta a síregyüttesben lévő többi tárgytípus alapján.)

5.2.3. Késő avar II. periódus

A 176/246. sír (5. tábla)

Csatjának díszítése megegyezik a 161. és 238. síréval, karikája rovátkolt. Vereteinek griffmotívumai a 175. és 201. sír vereteinek párhuzamai. A lyukvédők teljesen megegyeznek a 238. sír lyukvédőivel. Tarsolyzáró veretének a környék nagy lelőhelyeiről ismertek párhuzamai, pl. Alattyán 267. és 365. sírjaiból.⁸² Tokos, egyrészből öntött szíjvégeit hullámszó

⁷⁵ Lásd bővebben V.1.1.2. szakasz, 1.1. típus, 2. változat – Szenthe 2020, 193–198; 46. kép.

⁷⁶ Lásd bővebben 2.a típus – Fancsalszky 2007, 48; 57–58; 3–5. tábla.

⁷⁷ Garam 1997; Szenthe 2020, 364.

⁷⁸ Szenthe 2013, 197–198.

⁷⁹ Szenthe–Gáll 2022, 176.

⁸⁰ Garam 1995, 392.

⁸¹ Garam 1995, 408.

⁸² Kovrig 1963, 30, 36; Taf. XX., XXV.

indapárok díszítik.⁸³ Szintén tokos, egy részből öntött nagyszíjvégének pedig egyik oldalát a 277. sírhoz hasonlóan két és fél szakasz önmagába hurkolt borostyánba végződő szalag, másik oldalát hullámszerű indaszárról leágazó borostyánlevelek díszítik.⁸⁴

A 280/405. sír (4. tábla)

A pajzs alakú veretek ornamentikája a 201. sírhoz hasonlóan átmenetet képvisel a növényi és állati ornamentika között, ahol a díszítő felület két csőrös madárfejben végződő S alakú indával díszített.⁸⁵ Kétféle lyukvédőtípus volt a sírban, az egyik áttöréssel díszített, a másik a korábbi 200. sír anyagához hasonló. Az állatfejes szíjelosztó gyakori darab Tiszafüreden (pl. 945. sír) és gyakori eleme Garam Éva 4. fázisának. Többek között a tiszaburai esethez hasonlóan, keretelt pontsorral díszített lyukvédőkkel fordulnak elő garnitúrákban.⁸⁶ A szíjvégek továbbra is tokos, egy részből öntött darabok. Aljuk kicsúcsosodik, tóki részük szárny nélküli griffel díszített és előlapjukat geometrikus laposinda, hátlapjukat páros indaszárra szerkesztett motívumok díszítik.⁸⁷

A 238/329. sír (3. tábla)

Csatja a temető 161. és 176. sír csatjának párhuzama. Pajzs alakú veretei a 280. sírhoz hasonlóan komplex növényi ornamentikával díszített (tükrözött félpalmetták), viszont itt már nem állatfejben végződnek az indák. Övforgója a 161. síréhez hasonlóan egyszerű növényi ornamentikával díszített. Lyukvédőinek a 176. sírban vannak pontos párhuzamai.

Tokos egy részből öntött kisszíjvégeit egy hullámszerű szárra szerkesztett levél ornamentikával díszítették.⁸⁸ Nagyszíjvégének kialakítása hasonló, csupán áttört. Három kezdetleges griffel töltötték ki a felületet. Kettő egymással szemben áll, de fejük hátrafele fordul, a harmadik a középsőt követi.⁸⁹

A 278/403. sír (4. tábla)

Csatjának teste U alakú, ornamentikája nyolc középről kihajló, körbe rendezett félpalmettából áll (ennek ornamentikája a többiétől erősen eltérő, így a szeriáció során nem is soroltam be egyik csat-típusba sem). Ez az ornamentika a Szenthe Gergely által meghatározott késő antik körhöz hasonló.⁹⁰ A veretek griffmotívumai szintén eltérnek a helyi jellemző típustól. Szárnyuk

⁸³ Lásd bővebben V.2.1.1. típus – Szenthe 2020, 235–236; 65. kép.

⁸⁴ Lásd bővebben III.1. szakasz, 8. típus, 1. változat – Szenthe 2020, 142–143; 23. kép

⁸⁵ Lásd bővebben, 9. típus – Fancsalszky 2007, 85–86; 46–47. tábla

⁸⁶ Tiszafüredi párhuzama pl. 945. sírből, keretelt pontsorral díszített lyukvédővel – Garam 1995, 112; Taf. 134.

⁸⁷ Lásd bővebben V.2.1.1. szakasz 3. típus – Szenthe 2020, 235–238; 65. kép.

⁸⁸ Lásd bővebben V.1.1.1. szakasz, 1.1. típus – Szenthe 2020, 190–192; 45. kép.

⁸⁹ Fancsalszky 3.c és 3.d típusához áll a legközelebb – Fancsalszky 2007, 52–53; 11. tábla.

⁹⁰ Szenthe 2020, 115.

sarló alakú, csőrük kampós és két lábuk látszik. Párhuzamuk ismert pl. Tiszafüred 1264. sírjából.⁹¹ Áttört, öntött mellékszíjveretei megegyeznek a temető 250. és 265. sírjában találtakkal. Tiszafüredi párhuzamuk az 1003. sírből ismert.⁹² Itt fordult elő az első díszítetlen propeller alakú övforgó, ami a legkorábbi megjelenése ennek a kései tárgytypusnak.

Egyrészből öntött kisszíjvégei áttörtek és egy szimmetrikus motívum sokszorozással hoztak létre liliomoszpót felületükön.⁹³ A nagyszíjvéget 5 ciklusnyi vrapi indamotívum, másik oldalán pedig négy, sorban álló, keretbe foglalt pontsorról körülvett griff díszíti. Toki része díszítetlen. Ez a négy griffes sor egy Közép-Tisza-vidéki sajátosságnak mondható, hiszen a 4-5-6 griff-alakos ábrázolások ebben a térségben foghatók meg. A négy alakos változatból Fancsalszky G.12 darabot említ gyűjtésében, így a tiszaburai példánnyal bővíthető ez a szám.⁹⁴

A 161/231. sír (3. tábla)

Csatjának párhuzama a 176. és 238. csatja, csupán karikája nem rovátkolt. Vereteinek griffmotívumai különböznek a Tiszaburán megszokottól. Szárnyaik U alakúak, és gyöngysorkeret veszi őket körbe. Jó párhuzamaik az Orosháza-Bónum-téglagyári 56., 62. és 231. sírok veretei, amelyek állatfejes övforgókkal és griffes nagyszíjvégekkel kerültek elő.⁹⁵ Övforgója a 238. síréhez hasonlóan egyszerű növényi ornamentikával díszített. Öntött, áttört mellékszíjveretei rombusz alakúak, négy szélük csúcsosodik; gyakori tárgyak a környék e fázisból származó lelőhelyein. Ismertek párhuzamaik Kiskörén (138. sír), Alattyánban (369. sír) és Székkutason is (119., 201., 208. sírok).⁹⁶ A kisszíjvégek az első függesztő füllel ellátott, két részből öntött darabok a temetőben. Keltező értékük szempontjából ezek már inkább egy későbbi periódushoz húznának, viszont még nem olyan szépen kidolgozottak, mint a későbbi állatfejes függesztővel ellátott darabok. Testük áttört, díszítésük pedig a vrapi körhöz áll közel.⁹⁷

A 250/367. sír (5. tábla)

A sír csatja szintén elkülönül a Tiszaburán gyakori típusoktól. Ovális rovátkolt karikájú és díszítése késő antik palmetta rácsos ornamentika.⁹⁸ A sír lyukvédőihez hasonlatos, amelyek

⁹¹ Garam 1995, 154; Taf. 169.

⁹² Garam 1995, 118; Taf. 140.

⁹³ Lásd bővebben, II.2. szakasz, 2. típus, 2. változat – Szenthe 2020, 136–139; 20. kép.

⁹⁴ Lásd bővebben, 4.a altípus – Fancsalszky 2007, 56. 15–17. tábla.

⁹⁵ Juhász 1995, 24–25, 34; Taf. IV., V., XI.

⁹⁶ Garam 1979, 19; Tafel 22; Kovrig 1963, 36; XXV. tábla; B. Nagy 2003, 29; 36; 49., 72., 75. kép

⁹⁷ Garam 1997; Szenthe 2020, 364.

⁹⁸ Szenthe 2020, 115.

szintén áttört palmettaráccsal díszítettek. Párhuzamai ismertek Tiszafüredről (513. sír) és Orosházáról is (31. sír).⁹⁹ A sír pajzs alakú veretei, egyszerűbb növényi ornamentikával, geometrikus laposindás ornamensekkel díszítettek, akárcsak a tokos kialakítású kisszíjvégek előlapja. A mellékszíjveretek pontos párhuzamai, a 265. és 278. sír mellékszíjvereteinek. A nagyszíjvég ornamentikája nagyon gyakori a késő avar kor ezen szakaszában. Előlapját állatküzdelmi jelenettel díszítették,¹⁰⁰ hátlapján indamotívumok futnak végig. Toki részének előlapját nyúl, hátlapját S alakú inda díszíti.

A 49/66. sír (6. tábla)

A pajzs alakú veretek a geometrikus laposindás kör kétszer tükrözött levélpárjaival díszítettek.¹⁰¹ A patkó alakú, öntött, félhold alakú áttöréssel díszített lyukvédők párhuzamai ismertek pl. a tiszafüredi temető 1003., 1194. és 1215/a sírjaiból, ahol állatküzdelmi jelenetes szíjvégekkel és griffes veretekkel fordulnak elő.¹⁰² E a lyukvédőknek a mellékszíjveretek kicsinyített másai. A kisszíjvégek párhuzamai a 250. sírből előkerült daraboknak.

A temető harmadik használati fázisának garnitúraiban megjelennek hosszabb ideig használt tárgyak, amelyek a korábbi és későbbi fázisoknak is jellemzői. (pl. griffes veretek – szeriáció 3. típusa; pajzs alakú veretek egyszerűbb díszítéssel – szeriáció 1. típusa). Nagyon variabilis szakasza ez a temető leletanyagának, amihez a legtöbb temetkezés is köthető (7 db). Viszont megjelennek olyan tárgytipusok itt is, amelyek nem jellemzők más fázisokban (pl. komplex díszítésű pajzs alakú veretek – szeriáció 2. típusa; öntött csatok, növényi ornamentikával, kicsúcsosodó csattesttel – szeriáció 6. típusa; egyszerűbb díszítésű, szélesebb propeller alakú övforgók – 10. típus).

5.2.4. Késő avar III.a periódus

A 252/369. sír (6. tábla)

Csatja egyszerű növényi ornamentikával díszített és U alakú testtel rendelkezik, a 47. sír csatjával illeszthető egy csoportba.¹⁰³ Pajzs alakú vereteinek díszítése a geometrikus laposindás kör kétszer tükrözött, hasított palmettákból álló növényi ornamentikájához hasonló.¹⁰⁴ Az öv tele van apró mellékszíjveretekkel (14 darab), amelyek S alakú félpalmettapárokkal díszítettek. Bújtatója széles lemezből készült. Övforgója díszítetlen, akárcsak a 265. és 278. sírban lévők.

⁹⁹Garam 1995, 69, Taf. 99; Juhász 1995, 23; Taf. II.

¹⁰⁰Lásd bővebben, 7.a altípus – Fancsalszky 2007, 75; 22–30. tábla.

¹⁰¹Lásd bővebben, IV.3.4. szakasz, 8.1. típus, 1. változat – Szenthe 2020, 171–173; 34. kép.

¹⁰²Garam 1995, 118, 128, 144; Taf. 140, 158, 161.

¹⁰³Lásd bővebben V.1.1.2. szakasz, 1.1. típus, 2. változat – Szenthe 2020, 193–198; 46. kép.

¹⁰⁴Lásd bővebben IV.3.4. szakasz, 8.1. típus, 1. változat – Szenthe 2020, 171–173; 34. kép.

Szíjvégei a a Kárpát-medencei laposindás kör második és harmadik alaptípusához tartoznak. Állatfejes függesztővel ellátottak, két részből öntöttek és a kisszíjvégek 2 ciklusnyi S alakú laposindák díszítettek, míg a nagyszíjvég áttört és 7 ciklusnyi áttört félpalmettapár díszíti.¹⁰⁵

A 265/386. sír (6. tábla)

A sír garnitúrája hiányos. Pajzs alakú vereteinek díszítése megegyezik a 49. és 252. sír tárgyaival. Díszítetlen övforgójának párhuzama szintén a 252. sírből, valamint a 278. sírből ismert. Patkó alakú lyukvédőjének ornamentikája a pajzs alakú veretekéhez hasonló, csak éppen nem tükrözött a kisebb díszítő felület miatt. Hasonló darabok ismertek a késő avar kor második feléből származó együttesekből, Leoersdorfból (93/a sír) és Tiszafüredről (913. és 1271. sír)¹⁰⁶

Mellékszíjverete egy Tiszaburán kedvelt típus, a 250. és 278. sírokból is előkerült ilyen. Kisszíjvége a két részből öntött álló, állatfejes függesztős kialakításra hasonlít. Előlapját indaszáron lévő kétlevelű félpalmetták díszítik, hátlapja hiányzik.¹⁰⁷

A 47/64. sír (7. tábla)

Töredezett testű csatját valószínűleg egyszerűbb növényi minta díszíthette. E miatt és kialakításából kiindulva a szeriáció során a 252. sír csatjával került egy csoportba. Vereteinek díszítése kétszer tükrözött levélpárból áll, amit szimmetrikus motívum sokszorozással hoztak létre.¹⁰⁸ A garnitúra része még egy keskeny pajzs alakú veret. Középen áttört, öntött. Csüngője letört, de a sír része. Párhuzamai ismertek Székkutasról, a 54., 91., 279., 416. sírokból.¹⁰⁹ Szalontai Csaba ezt a tárgytípust pikkelymintás övveretnek nevezi.¹¹⁰ Övbújtatója poncolással (X motívummal) díszített. Propeller alakú övforgója unikális Tiszaburán, hiszen mindkét szárát griff motívum díszít (a temető legkésőbbi griff ábrázolása lehet). Szív alakú áttört lyukvédői és mellékszíjveretei a temető kései típusaihoz tartoznak és a mellékszíjveretek a 89. sír vereteinek párhuzamai. Kisszíjvégei öntöttek, elnagyolt (szinte felismerhetetlen) állatfejes függesztővel ellátottak. Díszítésük a Kárpát-medencei laposindás kör 1. vagy 2. alaptípusához köti őket két ciklusnyi növényi díszükkel. A nagyszíjvég kialakítása és díszítése is hasonló annyi eltéréssel, hogy 5 ciklusnyi növényi elem alkotja.¹¹¹

¹⁰⁵ Szenthe 2020, 338–343.

¹⁰⁶ Daim 1987, 250–251; Taf. 95; Garam 1995, 109, 154–155; Taf. 131, 169.

¹⁰⁷ Elképzelhető, hogy a sírban talált lemezecskékkel fenekelték be a kisszíjvéget. Az ornamentikához lásd bővebben V.1.1.2. szakasz, 1.1. típus, 1. levélváltozat, 3. változata – Szenthe 2020, 198–199; 47. kép.

¹⁰⁸ Lásd bővebben IV.2.2.1. szakasz, 1. típus, 161–162; 32. kép.

¹⁰⁹ B. Nagy 2003, 26., 41., 97., 147. kép.

¹¹⁰ Szalontai 2003, 397; 400.

¹¹¹ Szenthe 2020, 338–343.

A 89/116. sír (6. tábla)

Ez a garnitúra szintén hiányos, mindössze négy elemből áll. A szív alakú mellékszíjveretek a 47. sír párhuzamai. A sírból két féle mellékszíjveret került elő. Az egyik egy töredékes, két részből öntött síjvég, amit ornamentikája a geometrikus laposindás körhöz köt (valószínűleg állatfejes lehetett függesztője is, csak letört). A másik síjvég szintén két részből öntött, szépen kidolgozott, állatfejes függesztős, gyöngysorkerettel és összetett növényi ornamentikával díszített síjvég. Felülete áttört és mintázata tengelyesen tükrös horgon és palmettán alapul,¹¹² kialakításában pedig a Budapest IX–Régi Lóversenytér 1. sírjának síjvégére hasonlít.¹¹³

A tiszaburai temető legkésőbbi horizontjának övkészleteiről elmondható, hogy a szomszédos tiszafüredi temető 5. fázisára jellemző tendenciák ekkora átvették a korábbi típusok helyét. Mindegyik együttes részét képezik öntött mellékszíjveretek, a két részből öntött síjvégek teljesen kiszorítják az egy részből öntött darabokat és két sírban is jelen vannak a díszítetlen propeller alakú övforgók. A griffes veretek is teljesen kikopnak a használatból és – noha a korábbi fázisban is vannak rájuk példák – gyakorivá válnak a pajzs alakú veretek. (szeriáció 1. típusa). A síjvégek ezen csoportja (szeriáció 14. típusa) és a díszítetlen övforgók (szeriáció 11. típusa) egy-egy esetben megjelentek a temető korábbi fázisában is, viszont ebben a fázisban egyéb kivételű darabjai ezeknek a tárgyaknak már nem jellemzők. Az U alakú testtel rendelkező, egyszerű növényi díszítésű csatok (szeriáció 7. típusa) és a szív alakú mellékszíjveretek (szeriáció 16. típusa) csak ebben a fázisában fordulnak elő a temetőnek. A 89. sír esetében felmerült a lehetősége egy további – késő avar III.b. horizonthoz köthető – fázisnak is. A sír kétes helyzete miatt (nem *in situ* az övkészlet) ezt az opciót ideiglenesen elvetettem.

5.3. Fülbevaló tipokronológia

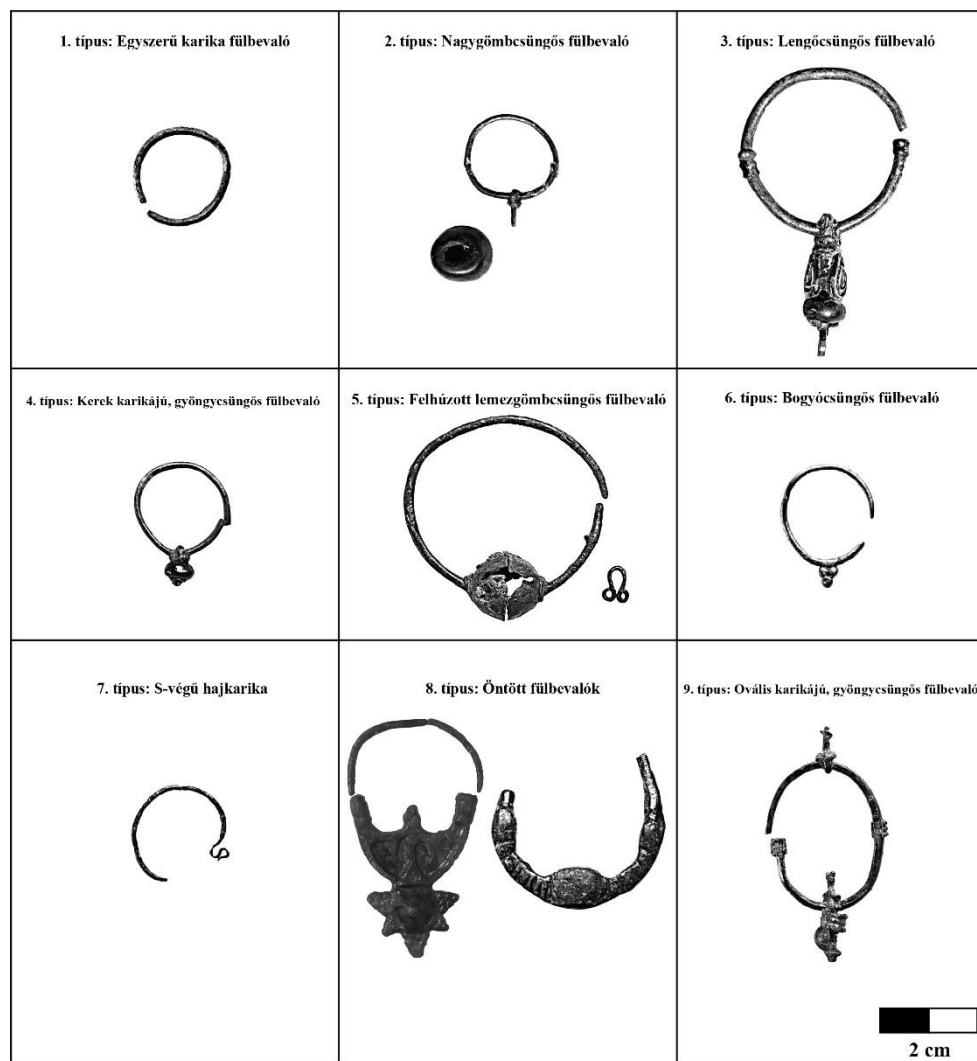
Mielőtt rátérnék a temető betelepülésének leírására, fontosnak tartottam még egy tárgytypus – a fülbevalók – bevonását. Vizsgálatukkal feltett szándékom a férfi sírok korjelző értékét megerősíteni, illetve teljesebb képet festeni a temető használatának korszakairól.

A tiszaburai temető 40 sírjából összesen 63 db fülbevaló került elő. 18 sír esetében fülbevaló párról van szó, amiket 15 esetben ugyanolyan fülbevalók, 3 esetben egyszerű karika fülbevaló alkotott valamilyen összetettebb fülbevaló típussal. 20 sírban pár nélkül álltak a fülbevalók. Egy esetben 3 db, egy másik esetben pedig 4 db fülbevaló került elő egy sírból.

¹¹² Ornamentikája Szenthe IV.2.1.2. szakaszán belül a 6.1. típusának 1. változatára hasonlít. Szenthe 2020, 153–157; 30. kép.

¹¹³ Szenthe 2020, 215. kép.

A temető fülbevaló típusai a következők (6. kép): 1. *Karika fülbevalók (és fülbevaló karika töredékek)*: 4/4., 19/19., 20/20., 146/215., 157/227., 165/235., 170/240., 255/376., 263/384., 269/390., 272/393., 277/402., 281/406., 310/439., 335/466. és 342/473. sír. 2. *Nagygömbcsüngős fülbevalók*: 19/19. és 282/407. sír. 3. *Lengőcsüngős fülbevalók*: 92/121., 159/229., 171/241., 225/304. és 275/400. sír. 4. *Kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalók*: 164/234., 227/306., 281/406., 291/416., 319/448. és 337/468. sír. 5. *Felhúzott lemezgömbcsüngős fülbevalók*: 171/241., 200/270., 247/364., 251/368., 285/410. és 293/419. sír. 6. *Granulációdíszes (bogyócsüngős) fülbevaló*: 176/246. sír. 7. *S végű hajkarika*: 201/271. sír. 8. *Öntött „fülbevaló utánzatok” (csillag és felhúzott lemezgömbcsüngős fülbevaló öntvények)*: 30/32. és 126/195. sír. 9. *Ovális karikájú, gyöngycsüngős fülbevalók*: 76/101., 165/235., 226/305., 279/404. és 338/469. sír.

6. kép: A tiszaburai temető fülbevaló típusai

1. A *karika fülbevalók*, noha a leggyakrabban előforduló fülbevaló típusnak számítanak a temető anyagában az avar korban folyamatosan használatban voltak, éppen ezért keltezőértékük igen csekély.¹¹⁴ Az ilyen ékszereket tartalmazó sírokat legfeljebb fülbevaló párjuk vagy egyéb jobb keltező értékű tárgy keltezheti.

2. A *nagygyömbcsüngős fülbevalók* egy korábbi fülbevaló típust képviselnek. A tiszaburai három darabból kettőről nagy gyöngycsüngője leesett, viszont a síron belül megtalálható volt. Párhuzamai ismertek pl. Tiszafüred 747. és Zamárdi 288. sírjából.¹¹⁵ Ezek egy egyszerűbb kivitelű csoportjára hasonlítanak leginkább a tárgytypusnak, ahol a gyöngyöt egy szabadon mozgó dróttengelyre húzták fel. A típus gyakran fordul elő egyszerű karika fülbevalókkal, ami szintén jellemző Tiszaburán (19/19. sír). Használata a 7. század második negyedétől kb. a 8. század első évtizedéig terjed.¹¹⁶

3. *Lengőcsüngős fülbevalók* a nagygyömbcsüngős fülbevalókkal kb. egy időhorizontra tehetőek tárgytypus. A 7. század vége felé tűnhetnek fel a sírokban, majd a 8. század első negyedének végéig használják őket.¹¹⁷ A Tiszaburán öt sírban megjelenő lengőcsüngős fülbevalókat a csüngőn kívül egyéb díszítő elemek nem jellemezik. A helyi darabok közül kiemelkedik a 92/121. sír fülbevalója, amelynek hengerpalástját filigráन्द्रóttal díszítették. Ennek párhuzama ismert a jánoshidai temető 110. sírjából.¹¹⁸ A 275/400. sír fülbevalójának gyöngy alatti részét pedig a palásthöz hasonló bronz lemez kúp zárja le. Párhuzama ismert a tiszafüredi 440. és zamárdi temető 2352. sírjából.¹¹⁹ A többi darab gyöngye hiányzott, kialakításukból következtethetünk típusokra.

4. *Kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalók* a temető hat sírjában jelennek meg. Díszítésük egyszerű, a gyöngycsüngőn kívül legfeljebb pántokkal ellátottak. Párhuzamuk pl. Tiszafüred 311. sírja.¹²⁰ Egy esetben látták el a gyöngycsüngőt hármass pánttal (337/468. sír) – ez mondható a legszebben díszített darabnak. A szomszédos Tiszafüreden ennek a tárgytypusnak a merev gyöngycsüngős variánsai a temető 3-4. fázisára tehetőek.¹²¹

5. A *felhúzott lemezyömbcsüngős fülbevaló* az avar korszak hosszabb ideig forgalomban lévő ékszertypusa. A 7. század utolsó harmadától folyamatosan használatban lévő tárgytypus, amelynek legkésőbbi – öntött – darabjai a késő avar kor második felében is használatban

¹¹⁴ Mácsai 2012, 25.

¹¹⁵ Balogh–Pásztor 2015, 4. kép. 12–13.

¹¹⁶ Balogh–Pásztor 2015, 586; 593; 613.

¹¹⁷ Pásztor 1986, 127.

¹¹⁸ Erdélyi 1958, 22; XXIV. tábla.

¹¹⁹ Bárdos–Garam 2014, 142; Taf. 245; Garam 1995, 59; Taf 91; Pásztor 1986, 114.

¹²⁰ Garam 1995, 44; Taf. 82.

¹²¹ Garam 1995, 276.

voltak.¹²² Amire példa egy tiszaburai fülbevalópár is (126/195. sír). Tiszaburán a legjellemzőbb képviselői ennek a tárgytypusnak két apróbb felhúzott lemezgömbbel is bírnak és egyes darabjait filigrándróttal díszítették. (200/270., 247/364., 251/368., 285/410., 293/419 sírok). Ismert párhuzamuk pl. a tiszafüredi 677. sír fülbevalója.¹²³ Előfordult díszítetlen példány is. (171/241. sír).

6. *Bogyócsüngős fülbevaló* a temető egy sírjában fordult elő (176/246. sír). Ez a fülbevalótípus meglehetősen hosszú időn keresztül használatban volt, a kora avar kortól egészen a 9. századig, így pontos keltezésre nem alkalmas.¹²⁴ Ezen okból kifolyólag a keltezésre a sír egyéb tárgyait használok, amire kiváló lehetőséget nyújt az övgarnitúra (lásd feljebb).

7. Az *S végű hajkarika* kérdése kifejezetten érdekes. Egy olyan sírből került elő, aminek többi eleme megbízható keltező erővel bír: egy késő avar I. periódusra datálható síregyüttes részét képezte (201/271. sír). Nem unikális eset, hogy S-végű hajkarika kerüljön elő késő avar kor eleji, közép avar kor végi kontextusból. Az 1987-ben feltárt kereki temető 19. sírjában lemezes szíjvégek és öntött griffes veretek kontextusából került elő többszörös S-végű hajkarika. Éppen ezen kétes kronológiai helyzete miatt az S-végű hajkarika, nem képezi részét a keltezésre vonatkozó következtetéseimnek.¹²⁵

8. *Öntött fülbevaló utánzatok (csillag és felhúzott lemezgömbcsüngős fülbevaló öntvények)*. Kétségtelenül késői tárgytypusnak számítanak. Ebbe a kategóriába a 30/30. sír csillagcsüngős fülbevalói és a 126/195. sír öntött lemezgömbcsüngős fülbevaló párja tartozik (lásd fentebb). Az előbbi tárgy párhuzamai a 8–9. század fordulójára tehető használatról tanúskodnak. Ilyen párhuzama pl. az erdélyi Nuşfalău (Szilágynagyfalu) öntött csillagcsüngős fülbevalója, de közelebbi párhuzamot Tiszafüredről is lehet említeni, a 864. sírből.¹²⁶

9. Az *ováliskarikájú, gyöngycsüngős fülbevalók* egy későbbi – a késő avar kor második felére tehető – tárgytypust képviselnek.¹²⁷ Előfordulhatnak többféle gyöngyös kialakítással és egyéb díszítésekkel is. Tiszaburán csepp alakú gyönggyel (226/305.) (tiszafüredi párhuzama pl. az 1012. sír),¹²⁸ kerek gyönggyel (338/469.) (tiszafüredi párhuzama pl. a 693. sír)¹²⁹ és lapos gyönggyel is előfordulnak (165/235.) (tiszafüredi párhuzama a 99. sír).¹³⁰ Egyes esetekben

¹²² Garam 1995, 274–275.

¹²³ Garam 1995, 86; Taf. 111.

¹²⁴ Szenthe–Gáll 2022, 154;

¹²⁵ Költő 2005, 215–216, 10. kép.

¹²⁶ Băcuet–Crişan 2016, 396–397; Garam 1995, 103; Taf. 127; Fig. 6.; Stanciu 2016, Fig. 198.

¹²⁷ Szenthe–Gáll 2022, 270.

¹²⁸ Garam 1995, 120; Taf. 141.

¹²⁹ Garam 1995, 88; Taf. 112.

¹³⁰ Garam 1995, 20; Taf. 65.

gyöngycsüngőjük hiányzik (76/101., 279/404.). Csüngőjükön kívül pántokkal vagy egy felső részükhöz csatlakozó (gyöngy)csüngővel díszítettek.

Miután a fülbevalók nem alkalmasak olyan részletes kronológia kidolgozására, mint az övveretek,¹³¹ így típusaikat két nagyobb fázis/korcsoportha bontottam.

A nagygömbcsüngős fülbevalókat, a lengőcsüngős fülbevalókat, a kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalókat és a felhúzott lemezgömbcsüngős fülbevalókat tartalmazó női sírok megfelelnek egy korábbi – a 7. század végétől kb. a 8. század közepéig tartó – időszaknak. Az öntött fülbevalók (korábbi típusok utánzatai: csillag és felhúzott lemezgömbcsüngős fülbevaló öntvények) és az ovális karikájú, gyöngycsüngős fülbevalók pedig egy későbbi – a 8. század második felén át tartó – időszaknak.

A karika fülbevalók, a granulációdíszes (bogyócsüngős) fülbevalók és az S végű hajkarikák viszont keltező értékük híján, illetve nem tisztázott kronológiai helyzetük révén nem kerültek bele ezekbe a kategóriákba.

A következő fejezetben az itt kialakított két időszakot a férfi sírokkal együtt is fogom használni, ábrázolom majd a temető térképen az adott sírok szóródását, ezzel szemléltetve, hogy a fülbevalót tartalmazó sírok milyen mértékben erősítik meg az övkészletek által kapott keltezt és a temetőhasználat fázisait.

6. Horizontális stratigráfia

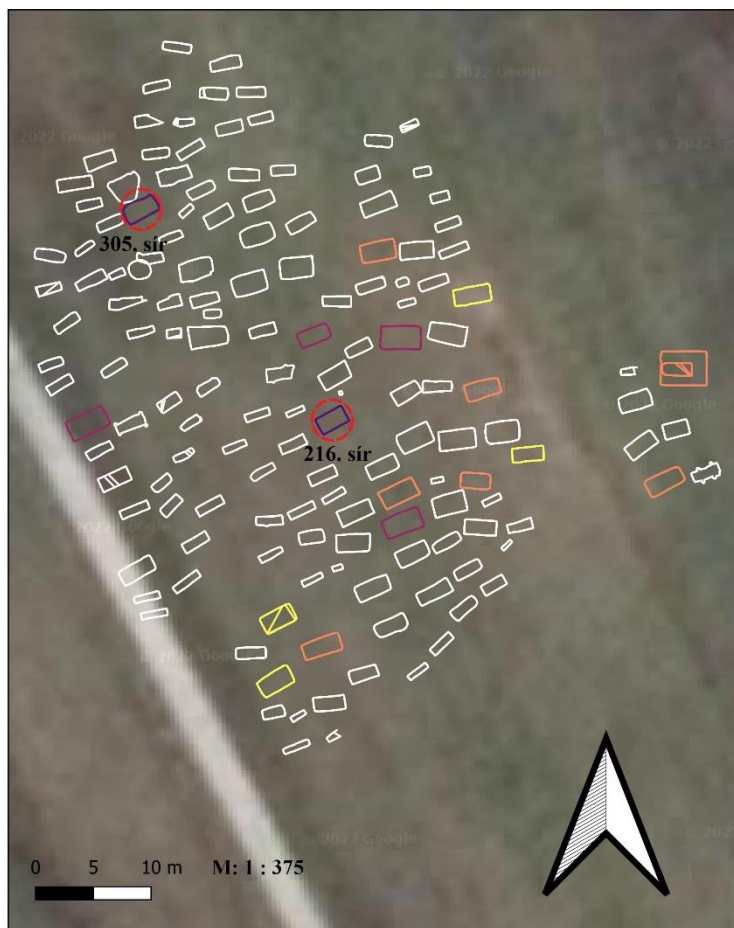
6.1. A temető betelepülése

A temető használatáról a horizontális stratigráfia módszerén keresztül szeretnék minél több következtetést levonni. Miután teljeskörű tipokronológiai elemzést végeztem a temető sírjainak bő tizedén (övgarnitúrák sírok és a 305. sír), képet kapunk a betelepülés menetéről is. A legkorábbi két sír a (216/288., 305/434.) a temető közepén és északnyugati részén helyezkedik el. A középső korai sír körül négy irányban – a temető belső részén – szóródnak a második fázis sírjai (201/271., 200/270., 277/402., 175/245.). Az utolsó két fázishoz tartozó sírok pedig egyre inkább a temető külső karéján, periferiáján helyezkednek el (47/64., 49/66., 89/116., 176/246., a 238/329., 250/367., 265/386., a 278/403.). Két késő avar II. fázishoz tartozó sír képez kivételt (161/231., 280/405.), amik a temető magjától délkeleti irányban elkülönülő, 7 sírből álló csoporthoz tartoznak. Szembetűnő a temető észak-északnyugati

¹³¹ Szenthe–Gáll 2022, 264.

harmada, ahol korjelző értékkel bíró övgarnitúrát nem látunk, övtartozék pedig egy esetben fordult elő (305/434. sír).

A 216-os sír mellé állítva a 305. együttest (7. kép) elmondhatjuk, hogy az alapító generáció északnyugati irányából jelzik a temető–használat kezdeti fázisát. Ezt követően a temető magterületéből kiindulva keleti és déli irányban folytathatták a temetkezéseket.

Alapító generáció lemezes övtartozékai

305. és 216. sír

Övgarnitúrák sírok korcsoportonkénti eloszlása

Övgarnitúrát nem tartalmazó sírok

— Közép avar

— Késő avar I.

— Késő avar II.

— Késő avar III.a

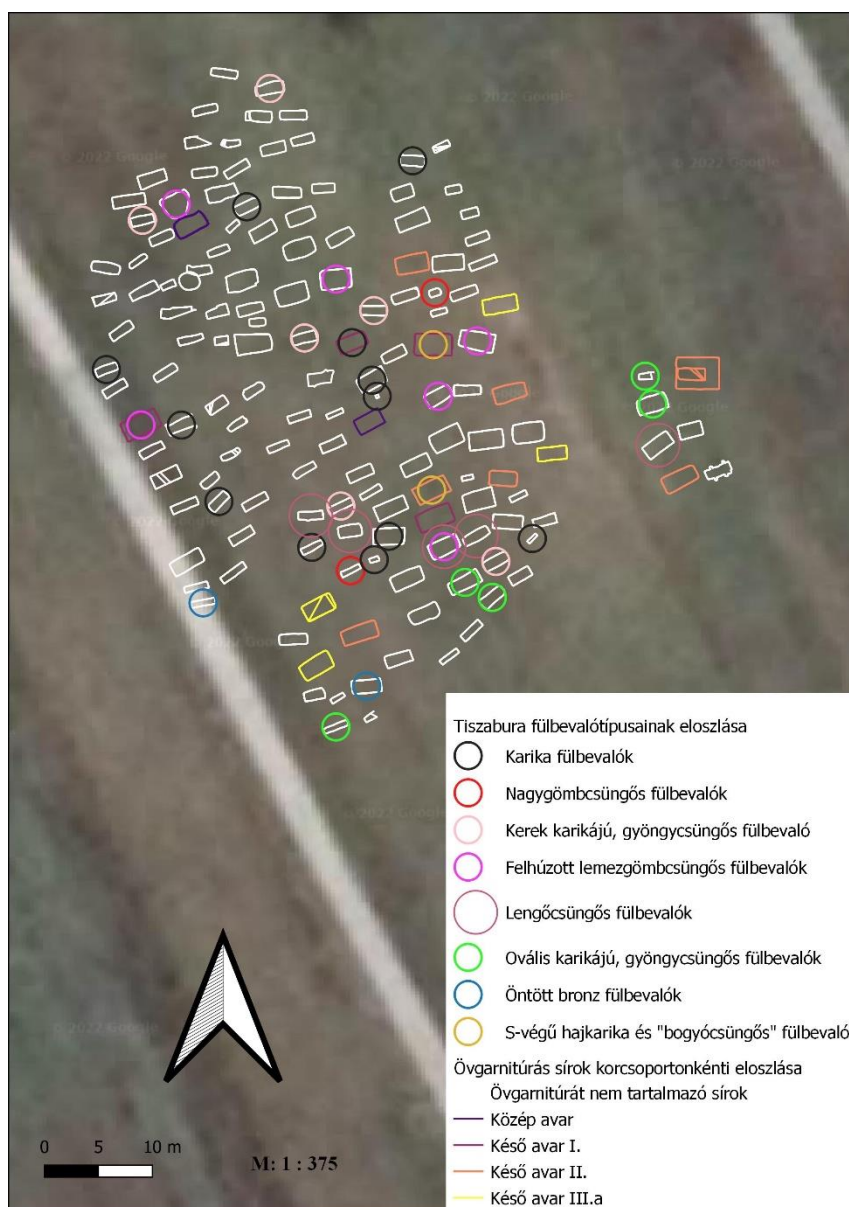
305. sír kisszíjvége

7. kép: Tiszabura két alapító generációhoz tartozó sírja 305. sír megmaradt kisszíjvégével

A temető fülbevalós sírjait is bevonva a vizsgálatba, (8. kép) kibővíthető az elemzés. Ebben az esetben viszont csupán két kronológiai fázissal – egy korábbival és egy későbbivel – lehet dolgozni. A korábbi fázishoz a közép avar és késő avar I-es övgarnitúrák és a fentebb meghatározott korábbi fülbevaló típusok tartoznak (23 sír összesen). A későbbi fázishoz pedig a késő avar II-III.a övgarnitúrák és a meghatározott későbbi fülbevalótípusok tartoznak (18 sír

összesen). A fülbevaló típusok megerősítik az övek által kapott eredményeket. Azt látjuk, hogy a temető belső területén és északnyugati részén, kizárólag a korábbi fázishoz tartozó tárgyak szóródnak. A későbbi tárgytipusok a temető periferia területein és inkább annak keleti, déli részén fordulnak elő (9. kép).

8. kép: A tiszaburai temetőben előforduló fülbevalók típusainak eloszlása, a korjelző övkészletek mellett

Keltező értékű öves és fülbevalós sírok
 Keltező értékű fülbevaló és öv nélküli sír
 — Korábbi időszak (közép avar - késő avar I.)
 — Későbbi időszak (késő avar II. - késő avar III. a)

9. kép: Övkészletek és fülbevalótípusok összevont keltező érték szerinti eloszlása

6.2. A bolygatottság kérdése

A temető északi részén, a fülbevalókat is bevonva a vizsgálatba azt látjuk, hogy itt gyérebben szóródnak a korjelző tárgytípusok, ezért felmerül a kérdés, hogy e jelenség mögött társadalmi okok állnak-e, esetleg a sírok bolygatottsága befolyásolta a leletanyag mennyiségét.

A bolygatások beható vizsgálatával akár a bolygatás és a temetés közötti időintervallumra is tudnánk következtetni (pl. E. Aspöck A-D kategóriája ezt az információszerzési lehetőséget ragadja meg).¹³² A temetőben tapasztalható bolygatások bő elemzése azonban meghaladná

¹³²Aspöck et al. 2022, 280–281.

pályamunkám kereteit. Ezen okból kifolyólag nem törekszem a bolygatások jellegének (pl. rituális cselekmény), sem a korabeli bolygatások idejének meghatározására.

- Keltező értékű fülbevalós és öves sírok
- Sírok bolygatottsága
- Bolygatatlan sírok
- Recens bolygatás
- Részleges bolygatások
- Teljes bolygatás

10. kép: A tiszaburai sírok bolygatottsága, a keltező értékű fülbevalók és övgarnitúrák mellett

Négy kategória elkülönítését végeztem el. Az első esetben nem történt bolygatás. A recens bolygatás kategóriája a következő, amit az ásatók megfigyelései és leírásai alapján tudtam kialakítani. Az utolsó két esetben pedig korabeli bolygatásokról van szó, amik teljesen vagy részlegesen (általában térdtől felfelé) érintették a vázat. A korabeli bolygatások kategóriái

nagyjából fedik Nagy Margitnak a Hódmezővásárhely-kishomoki gepida kori temető feldolgozása során használt 2. és 3. kategóriáját.¹³³

81 sír került elő bolygatatlanul (a temető 54,5%-a). Recens (állat, földművelés, feltárás közben történő) bolygatás nyomait 18 sírban lehetett megfogni (a temető 12%-a). 35 sír tartozott a teljesen átforgatott teljes bolygatás kategóriába (a temető 23,5%-a). A váz egy részét pedig 15 esetben (a temető 10%-a) érte a bolygatás (10. kép).

Elmondható, hogy az északnyugati temetőrészlet – ahonnan a 305. sír származik és teljes övkészlet/keltező értékű fülbevaló is kisebb arányban került elő – nagyobb mértékben érintett a bolygatásban, mint a temető mellékletben gazdagabb részei. Ezek alapján az adatok alapján elképzelhető, hogy elsősorban nem társadalmi különbség lehet a temető két része között, hanem a bolygatás nagyobb aránya miatt látunk kevesebbet a temetőt használó közösség észak-északnyugati tagjaiból.

6.3. Lehatárolható sírcsoportok

A temetőn végzett vizsgálatok eredményeiképpen elmondható, hogy az alapító generáció sírjain kívül (216. és 305.) a temető leletanyagának, régészeti elemzésének és a sírok térbeli elhelyezkedésének segítségével lehatárolható 3 sírcsoport a temető későbbi használati fázisaiból.

A temető délnyugati csücskében öt keltező értékű sír és környezetük lehet egy ilyen későbbi csoport. A 47., 49. és 89. sírok késő avar II-III.a övgarnitúrákat tartalmaztak, míg a 30. sírből az öntött csillagsüngös fülbevalók, a 76. sírből pedig ovális karikájú gyöngycsüngös fülbevaló került elő.

A második ilyen csoport a temető délkeleti részén – topográfiailag is – határozottan elválik a lelőhely többi részétől. Hét sír tartozik ebbe a csoportba, amiből egy ló sír (290.), kettő késő avar II. övgarnitúrát tartalmazó sír (161. és 280.), két temetkezéshez (279. és 338.) pedig ovális karikájú gyöngycsüngös fülbevaló tartozott. Egy temetkezés mondható kivételnek (275.), amit lengőcsüngös fülbevalóval láttak el. Ez egy korábbi tárgytypus, viszont topográfiai helyzetük ettől függetlenül is a temetkezések egyénei között valamilyen kapcsolatot engednek feltételezni. Ezeken kívül egy sír nem rendelkezett korjelző tárgytypussal (287.)

A harmadik csoportról pedig fentebb bővebben írtam a 238. sír vonatkozásában. Ez a csoport az imént említett két lehatárolható csoport között helyezkedik el a temető déli részén. A kronológiailag egymás után következő övek mellett, ha kitérünk a fülbevalókra, a 175. sírral

¹³³ 2. kategóriájába az egy kupacba dobált, vagy a sír betöltésében szóródó vázak tartoznak, 3. kategóriájába pedig a részben (leginkább felsőtestet) bolygatott temetkezések – Nagy 2004, 141.

délen határos két sírból (171. és 225.) felhúzott lemezgömbcsüngős és lengőcsüngős fülbevalók kerültek elő. Ezek a temető korábbi fázisához tartozó fülbevaló típusok, ezzel tovább erősítik az itteni több generációs csoport lehetőségét (11. kép).

Keltező értékű öves és fülbevalós sírok
 Keltező értékű fülbevaló és öv nélküli sír
 — Korábbi időszak (közép avar - késő avar I.)
 — Későbbi időszak (késő avar II. - késő avar III.a)

11. kép: A tiszaburai temető déli részén lehatárolható három sírcsoport, a sírok objektum számával ellátva

7. Konklúzió

A 2009-es ásatásból származó – eddig feldolgozatlan – Tiszabura-bónisháti temető anyaga sokszínű, rengeteg lehetőséggel. A feldolgozás egyik fontos állomását képezi a keltező értékű

tárgyak vizsgálata. 16 olyan övgarnitúra került elő a temetőből, amelyek reprezentációs és kronológiai szempontból is vizsgálhatók.

Azt tapasztaljuk, hogy az avar kori tendenciának megfelelően az öv a felnőtt férfiakhoz tartozó státuszjelölő tárgynak számíthatott, viszont érdekes kivétellel is találkozni. Egy esetben egy gyermek (infans II.) temetkezéséhez tartozott övkészlet, ami a korai halál miatt be nem töltött státuszt is jelölhet.

Az övek vizsgálatát folytatva keltező értékük segítségével megállapítható, hogy a lelőhelyet a 7. század utolsó évtizedeitől a 8. század végéig, a 8–9. század fordulójáig használhatták. Az övek mellett kontrollcsoportként bevontam egy második tárgytípust, a fülbevalókat is a vizsgálatba. Ezek megerősítették az övek által kapott horizontális stratigráfiai képet a temető–használat fázisairól. A temető közepén és északnyugati részén található az alapító generáció egy-egy sírja, egy lemezes övgarnitúrá és egy lemezes szíjvéges férfi temetkezés. Ezt követően a temető magterületétől terjeszkedhettek a keleti és déli periféria területek irányába. Ezt jelzik a későbbi övgarnitúrá és fülbevalós sírok.

A temető északi régiójában – a feltételezett legkorábbi használati területen – nagyon kevés keltező értékű tárgytípus került elő. Ezt a területet több bolygatás érte. A csak egy kisszíjvéget tartalmazó sír esete is ezt a megfigyelést erősíti. A temető déli és keleti részén három sírcsoport is lehatárolható. Az egyik a temető délnyugati csücskében mellékletei alapján különült el. A második topográfiaiilag is elválik délnyugatra a többi sírtól. A harmadik pedig az övkészlettel rendelkező gyereksír körül jelezhet egy több generációs csoportot.

Összességében az övgarnitúrá sírok feldolgozásával meghatározhatóvá vált a temető kronológiai helyzete és meg lehetett tenni az első lépéseket a temetőt használó közösség(ek) társadalmának megismerése felé. A kontrollcsoport – fülbevalók – bevonásával pedig nem csak ellenőrizni tudtam az eredményeimet, hanem a temető teljes feldolgozásának irányába is tettem egy további lépést.

8. Bibliográfia

Aspöck et al. 2022

Aspöck, E. – Gerdau-Radonić, K. – Noterman, A., A.: Reopening graves for the removal of objects and bones: Cultural practices and looting. In: Knüsel, C., J. – Schotsmans, E., M.J. (eds.): *The Routledge Handbook of Archaeothanatology. Bioarchaeology of Mortuary Behaviour*. New York 2022. 277–311.

Băcuet-Crișan 2016

Băcuet-Crișan, D.: Vestigii din epoca avară descoperite la Nușfalău „corlate” (jud. Sălaj). *Acta Mvsei Porolissensis. Arheologie – Restaurare – Conservare*. XXXVIII (2016). 391–407.

Balogh–Pásztor 2015

Balogh Cs. – Pásztor A.: Az avar kori nagy gyöngycsüngős fülbevalók. In: Türk A. – Balogh Cs. – Major B. (szerk.): *Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája Esztergom, 2014. november 4-6.: 1. kötet = Conference of Young Scholars on the Migration Period November 4-6, 2014, Esztergom: Volume 1. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 3.1.* Budapest, Esztergom 2015. 581–648.

Bálint 1995

Bálint Cs.: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Régészeti tanulmányok. Magyar Őstörténeti Könyvtár 8.* Szeged 1995.

Bárdos–Garam 2014

Bárdos, E.–Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. Teil 2. Monumenta Avarorum Archaeologica 10.* Budapest 2014.

- Borzová–Molnárová 2017 Borzová, Z. - Molnárová, M.: Elite children in the Early Middle Ages. *Archaeologiai Értesítő* 142(2017) 113–128.
- Daim 1987 Daim, F.: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften 194. Studien zur Archäologie der Awaren 3. Wien 1987.
- Daim 2000 Daim F.: Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 7. Innsbruck 2000.
- Daim 2010 Daim, F.: Byzantine Belt Ornaments of the 7th and 8th Centuries in Avar Contexts. In: Entwistle, Ch. – Adams, N. (eds.): ‘Intelligible Beauty’. Recent Research on Byzantine Jewellery. British Museum Research Publication 178. Oxford 2010. 61–71.
- Dövényi 2010 Dövényi Z.: Magyarország kistájainak katasztere. Budapest 2010.
- Erdélyi 1958 Erdélyi I.: A jánoshidai avarkori temető. Régészeti Füzetek 2/1. Budapest 1958.
- Fancsalszky 2007 Fancsalszky G.: Állat- és emberábrázolás a késő avar kori öntött bronz övvereteken. *Opitz Archaeologica* 1. Budapest 2007.
- Faragó et al. 2022 Faragó, N. – Gáll, E. – Gulyás, B. – Marcsik, A. – Molnár, E. – Bárány, A. – Szenthe, G.: Dietary and cultural differences between neighbouring communities: A case study on the early medieval Carpathian Basin (Avar and

- post-Avar period, 7th–9th/10th centuries AD). *Journal of Archaeological Science: Reports* 42 (2022) 1–19.
- Garam 1979 Garam, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. *Fontes Archaeologici Hungariae*. Budapest 1979.
- Garam 1995 Garam, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. *Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary* 3. Budapest 1995.
- Garam 1997 Garam, É.: Über den Schatzfund von Vrap (Albanien). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 49 (1997) 23–32.
- Garam et al. 1975 Garam, É. – Kovrig, I. – Szabó, Gy., J., Török, Gy.: Avar finds in the Hungarian National Museum (*Cemeteries of the Avar Period (567-829)* Vol. 1. Budapest 1975.
- Horváth 2022 Horváth, Á., M.: A talaj és a lelőhelyek kapcsolata az avar kori Közép-Tisza-vidéken. Első eredmények. In: Hága T. K. – Kolozsi B. – Nagy E. Gy. (szerk.): *Sötét idők hétköznapijai. A 2020-ban Debrecenben megrendezett konferencia kiadványa. Tempora Obscura* 5. Debrecen 2022. 201–223.
- Juhász 1995 Juhász, I.: Awarenzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung Orosháza. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 1. Budapest 1995.
- Kondé 2016 Kondé, Zs.: Egy kút élete - Avar kori településrészlet Tiszabura-Bónishát lelőhelyről. In: Csécs, T. – Takács, M. (szerk.): *Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi*

- kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. Győr 2016. 337–35.
- Kovrig 1963 Kovrig, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Archaeologia Hungarica 40. Budapest 1963.
- Költő 2005 Költő, L.: Előzetes jelentés a Kereki homokbányában feltárt avar temetőről. Zalai Múzeum. Közlemények Zala megye múzeumaiból 14 (2005) 215–231.
- Lóki 1997 Lóki J.: A tiszai Alföld. In.: Dr. Karátson, D. – Száraz, M. Gy. (szerk.): Pannon Enciklopédia. Magyarország földje. Budapest 1997. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyarorszag-foldje-1D58/magyarorszag-tajai-2807/a-tiszai-alfold-loki-jozsef-2A52/kozep-tiszavidek-2A5B/> (Utolsó letöltés: 2021. 03. 17.)
- Martin–Saller 1957 Martin, R. – Saller, K.: Lehrbuch der Anthropologie I–II. Stuttgart. 1957.
- Mácsai 2012 Mácsai, V.: A Rákóczi-falva-Bagi-földek 8A avar temetőjének feldolgozása I. Szakdolgozat, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2012.
- Torbágyi–Tóth 2011 Torbágyi M. – Tóth Cs.: Numizmatika. In: Gróf, P. – Horváth, F. – Kulcsár, V. – F. Romhányi, B. – Tari, E. – T. Bíró, K. – Müller, R. (szerk.): Régészeti Kézikönyv. Budapest 2011. 417–436.
- B. Nagy 2003 B. Nagy, K.: A Székkutas-kápolnadűlői avar temető. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Monographia Archeologica I (2003) 11–299.

- Nagy 2004 Nagy M.: A hódmezővásárhely-kishomoki gepida temető (elemzés). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Archaeologica 10 (2004) 129–241.
- Pásztor 1986 Pásztor A.: Adatok a közép-avarkor ékszerviseletének kérdéséhez. Archaeologiai Értesítő 113/1 (1986) 113–134.
- Rácz–Szenthe 2009 Rácz Zs. – Szenthe, G.: Avar temető Hajdúnánás határában. Communicationes Archaeologicae Hungariae (2009) 309–335.
- Samu 2020 Samu, L.: Die mediterranen Kontakte des Karpatenbeckens in der Früh- und Mittelawarenzeit im Licht der Männerkleidung. Gürtelschnallen und Gürtelgarnituren. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Albert-Ludwigs-Universität Freiburg. Doktori disszertáció. Budapest 2020.
- Schmidt 2015 Schmidt, M. M. E.: Das Gräberfeld von Rákóczifalva in Zentralungarn und die Chronologie des spätawarenzeitlichen Fundmaterials. In: Páffgen, B. – Stadler, P. – Vida, T. (Hrsg.): Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Bonn 2015.
- Siklósi 2014 Siklósi Zs.: Tiszavasvári-Kashalom-dűlőben és Hajdúnánás-Fürj-halom-járáson feltárt avar sírok radiokarbon keltezése. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 56 (2014) 229–236.
- Siklósi–Lőrinczy 2017 Siklósi, Zs. – Lőrinczy, G.: A Pitvaros-víztározói késő avar kori temető radiokarbon keltezése, Bayes-analízise

- és régészeti értékelése. In: Bende, L. – Lőrinczy, G. – Major, B. (szerk): Temetkezési szokások a Körös-Tisza-Maros közén az avar kor második felében = Bestattungsbräuche in der zweiten Hälfte der Awarenzeit im Gebiet zwischen Körös, Theiss und Maros *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 8. Budapest 2017. 483–504.
- Somogyi 1971 Somogyi, P.: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 5. Innsbruck 1997.
- Stanciu 2016 Stanciu, I.: Așezarea de la Lazuri–Lubi Tag. (Județul Satu Mare). Aspecte ale locuirii medievale timpurii în nord-vestul României. Academia Română. Institutul de Arheologie și Istoria Artei. Bibliotheca Ephemeris Napocensis 9. Cluj-Napoca 2016.
- Szabó 2019 Szabó, D.: Interpretation of a 5th- and 6th-century farm-like settlement. The case study of Tiszabura-Nagy-Ganajos-hát, Hungary. In: Vida, T. – Quast, D. – Rácz, Zs. – Koncz, I. (Hrsg.): Kollaps - Neuordnung - Kontinuität. Gepiden nach dem Untergang des Hunnenreiches. Tagungsakten der Internationalen Konferenz an der Eötvös Loránd Universität, Budapest, 14-15. Dezember 2015. Budapest 2019, 753–769.
- Szalontai 2003 Szalontai Cs.: A Székkutas-kápolnadűlői avar kori temető öveinek elemzése. In: B. Nagy 2003, 371–406.
- Szenthe 2006 Szenthe G.: Középvár kori összetett hátveretek. Egy középvár övtípusról. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (2006) 179–212.

- Szenthe 2013 Szenthe, G.: Connections between the Mediterranean and the Carpathian Basin in the 8th century AD. On the hinged strap-ends of the Late Avar Period. *Acta Archaeologica Carpathica* XLVIII (2013) 195–226.
- Szenthe 2019 Szenthe, G.: The 'Late Avar reform' and the 'long eighth century'. A tale of the hesitation between structural transformation and the persistent nomadic traditions (7th to 9th century AD). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 70/1 (2019) 215–250.
- Szenthe 2020 Szenthe G.: Növényi ornamentika a késő avar kori díszítőművészetben (Kr. u. 8. század – 9. század eleje). *Kultúrtörténeti tanulmányok. A Magyarságkutató Intézet kiadványai* 3. Budapest 2020.
- Szenthe–Gáll 2022 Szenthe G. – Gáll E.: Hortobágy-Árkus kora középkori temetője: egy elit csoport hagyatéka a 8-10. századi Észak-Tiszántúlról =The Early Medieval Cemetery at Hortobágy-Árkus: The Heritage of an Elite Group from the 8th–10th century Northern Transisza Region. *Archaeologia Hungarica* 52. Budapest 2022.
- Tárnoki 2007 Tárnoki, J.: Tiszabura határa. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006*. Budapest 2007, 298–301.
- Váczi 2010 Váczi, G.: Tiszabura, Bónis-hát. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009*. Budapest 2010, 366–367.
- Vida 2003 Vida T.: A korai és közép avar kor. In: Visy Zs. (szerk): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest 2003. 302–308.

Zábojník 1991

Zábojník, J., Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des Awarischen Kaganats). In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Nitra 1991, 219–321.

Internetes források:

<https://www.histogenes.org/> (Utolsó letöltés: 2023. 01. 09.)